

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра української філології

ДИПЛОМНА РОБОТА
Магістр

ОНОМАСТИКОН РОМАНУ ВАСИЛЯ ШКЛЯРА
«ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШЕНЕЦЬ»

Галузь знань 03 Гуманітарні науки
Спеціальність 035 Філологія
Спеціалізація 035.01 Філологія. Українська мова та література
Шифр ДРФУМмз.021095.01.01.00

студентки II курсу групи ФУМмз-21-1 _____ Юлії НАБУХОТНОЇ
Дата Підпис

Керівник _____ Оксана ЮЩИШИНА, к. філол. наук, доцент
Підпис

До захисту допускаю:

Завідувач кафедри української філології _____ Інна ЦАРАЛУНГА
Підпис

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет	гуманітарно-педагогічний
Кафедра	української філології
Рівень вищої освіти	магістр
Галузь знань	03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність	035 «Філологія»
Спеціалізація	35.01 «Українська мова та література»
Освітня програма	освітньо-професійна

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української філології
 _____ Інна Царалунга
 23 вересня 2021 року

ЗАВДАННЯ НА ДИПЛОМНУ РОБОТУ НАБУХОТНІЙ ЮЛІЇ ГРИГОРІВНІ

1. **Тема роботи:** «Ономастикон роману Василя Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець»», затверджено наказом ректора університету від 01 липня 2022 р. № 87.

Керівник роботи – О.М. Ющишина.

2. **Термін подання студентом завершеної роботи** – грудень 2022 року.

3. **Вихідні дані роботи.** Незважаючи на наявність низки праць Ю. Карпенка, Л. Белея, В. Калінкіна та інших дослідників, комплексна характеристика поетонімів роману «Чорний Ворон. Залишенець» В. Шкляра не виконувалася, що і зумовлює актуальність теми дипломної роботи.

4. **Перелік підлеглих розробці питань.**

Фіксування власних назв роману «Чорний Ворон. Залишенець» В. Шкляра, їхня інвентаризація.

Вивчення історії дослідження поетонімів.

З'ясувати функціональне навантаження у художній мові аналізованого твору.

Дати семантичну характеристику виявлених у тексті роману поетонімів.

Установлення продуктивності вживання власних назв романістом.

Укладання словника поетонімів роману «Чорний Ворон. Залишенець» В. Шкляра.

5. Графічний матеріал – діаграми.

6. Консультанти розділів дипломної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання – 14 вересня 2021 року.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Найменування етапів виконання дипломної роботи	Термін виконання	Примітка
1	Обрання теми дипломної роботи	Вересень 2021 року	
2	Опрацювання наукової літератури з теми дослідження	Вересень 2021 року	
3	Збирання матеріалу, його первинна наукова інтерпретація	Вересень-листопад 2021 року	
4	Написання першого розділу дипломної роботи	Грудень 2021 – квітень 2022 року	
5	Апробування результатів дослідження шляхом здійснення публікації у збірниках наукових праць та участі у конференціях	Січень, квітень, вересень 2022 року	
6	Написання другого і третього розділів дипломної роботи	Травень-вересень 2022 року	
7	Написання «чорнового» варіанту дипломної роботи	Жовтень-листопад 2022 року	
8	Попередній захист дипломної роботи	Листопад 2022 року	
9	Остаточне завершення дипломної роботи	Грудень 2022 року	
10	Подача дипломної роботи на кафедру	Грудень 2022 року	

Студент _____ Юлія НАБУХОТНА
 Керівник _____ Оксана ЮЩИШИНА

АНОТАЦІЯ

Тема роботи «**Ономастикон роману Василя Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець»**». Автор – **Набухотна Ю. Г.** Науковий керівник – Ющишина О. М. Обсяг магістерської роботи – 77 сторінок основного тексту. Робота містить 5 додатків, 104 джерела посилання.

Ключові слова: *поетонім, роман, Василь Шкляр, проза, функціональне навантаження семантична характеристика, продуктивність вживання.*

Об'єктом дослідження є художня мова роману Василя Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець».

Предмет дослідження – семантико-функціональні та стилістичні особливості поетонімів роману Василя Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець».

Мета дослідження – дослідити специфіку стилістичного використання антропонімів у творчості Василя Шкляра (на прикладі роману «Чорний Ворон. Залишенець»); охарактеризувати їх структурно-семантичні особливості.

провідною функцією онімів роману «Залишенець. Чорний Ворон» є номінативна, або називна. Вона слугує передусім для того, щоб ідентифікувати об'єкт, який власне позначається тією чи іншою власною назвою.

У тексті роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» ми виявили 412 поетонімів.

Найбільшою чисельністю представлена група такого різновиду поетонімів, як антропоніми (197 одиниць, що становить 47,8 % від усіх виявлених нами в аналізованому романі власних назв). З огляду на номінативне та семантичне призначення, їх поділено на такі групи: найменування осіб чоловічої статі (119; 60,42 %); псевдоніми (32; 16,2 %); найменування осіб жіночої статі (23; 11,7 %); власні назви відомих людей, істориків, письменників, громадських діячів, літописців, князів тощо (23; 11,7 %).

Антропоніми, утворюючи центральну частину онімного простору художнього твору, несуть найбільше смислове й емоційне навантаження, не тільки іменують, а й служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також засобами характеристики інших об'єктів. Виявлені нами в аналізованому романі оніми не тільки виконують свою пряму і головну функцію – є назвами людей, об'єктів навколишнього світу, але й переймаються вторинним, додатковим понятійним змістом, стають у мові художнього тексту експресивно-оцінними заміниками апелятивів, збагачуються понятійним значенням.

Меншою кількістю власних назв представлена група топонімів (*Холодний Яр, Чигирин, Лебединський ліс, Ірдинь* та ін.) – 144 одиниці (35 % від усіх виявлених нами в аналізованому романі власних назв). З-поміж них виокремлено ойконіми (82; 56,9 %), адміністратоніми (24; 16,7 %), дримоніми (16; 11,1 %), ороніми (7; 4,9 %), урбаноніми (7; 4,9 %), гідроніми (8; 5,5 %).

Незначною кількістю репрезентується група поетонімів, які є фоновими власними назвами (*Армія УНР, Господь Бог, «Кобзар»* та ін.) – 71 одиниця (17,2 % від усіх виявлених в аналізованому романі власних назв). Це ергоніми (22; 31 %), теоніми (20; 28,1 %), хрематоніми (14; 19,7 %), агіоніми (6; 8,5 %), хрононіми (6; 8,5 %), зооніми (3; 4,2 %).

Автор _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПОЕТОНІМИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....	7
1.1. Творчість В. Шкляра в контексті мовознавчих студій.....	7
1.2. Поетоніми в структурі українського ономастикону: сутність і типологія.....	15
1.3. Історія досліджень власних назв у художньому тексті.....	22
Висновки до розділу 1.....	30
РОЗДІЛ 2. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЛАСНИХ НАЗВ РОМАНУ В. ШКЛЯРА «ЧОРНИЙ ВОРОН. ЗАЛИШЕНЕЦЬ».....	32
2.1. Антропонімікон роману.....	32
2.2. Топонімний простір художнього твору.....	48
2.3. Фонові оніми: склад, завдання, функції.....	54
Висновки до розділу 2.....	58
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПОЕТОНІМІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ В. ШКЛЯРА).....	60
Висновки до розділу 3.....	72
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	78
ДОДАТКИ	
Додаток А.....	85
Додаток Б.....	95
Додаток В.....	96
Додаток Г.....	97
Додаток Д.....	98

ВСТУП

Актуальність дослідження. Вивчення онімного простору художнього твору є важливим та невід'ємним складником глибинного розуміння тексту, усвідомленням прихованих смислів. Оними в художньому творі – це особлива лінгвістична одиниця, оскільки власна назва в літературному тексті функціонує як елемент стилістичної системи, має емоційно-оцінний компонент, набуває різноманітних асоціацій і смислових зв'язків, трансформується відповідно до тематики, стилю, умов своєї реалізації [82, с. 154].

Власні назви становлять універсальну лексичну категорію художнього твору, яка бере участь у реалізації авторської концепції світобачення, у побудові певного художнього образу, зображенні його дій. Окрім того, онім є надзвичайно багатоплановим компонентом художнього тексту, який може реалізувати свої численні можливості як засіб творення образу відповідно до жанрових особливостей твору, авторських завдань, психологічних й інтелектуальних даних читача.

Мова художніх творів має свої ономастичні особливості, які потрібно з'ясовувати, оскільки власні назви є істотним, функціонально значущим складником творів художньої літератури.

Ступінь дослідженості проблеми. Оними як розгалужена система власних назв стали предметом активного дослідження в сучасному українському мовознавстві (Л. Белей, Д. Бучко, Т. Гриценко, В. Калінкін, Ю. Карпенко, І. Ковалик, Т. Крупеньова, Л. Масенко, Л. Скрипник, М. Торчинський, П. Чучка та ін.).

Комплексне вивчення різних типів літературно-художніх онімів та визначення їхнього функціонального, конотативного й експресивного наповнення у межах певного твору належить до актуальних мовознавчих

досліджень. Так, значний внесок у розробку теоретичних питань літературної ономастики зробили такі відомі учені, як: Л. Белей, В. Калінкін, Ю. Карпенко, Л. Новіцька, Н. Попович, І. Хлистун та ін.

Своєрідність літературної ономастики як самостійної дисципліни також досліджувалася такимивітчизняними та українськими мовознавцями, як: Л. Белей, В. Григор'єв, Л. Колоколова, Н. Михайлівська, О. Немировська, Т. Немировська та ін. Вчення про літературно-художню онімію значно доповнюють дослідження Т. Гриценко, А. Зеленько, О. Карпенко, Г. Лукаш, М. Мельник, Т. Крупеньової, Л. Селіверстової, О. Усової.

Вивченню ономастикону художніх творів присвячено чимало наукових праць як українських, так і зарубіжних дослідників. Так, онімну номінацію персонажів у художньому тексті досліджували такі українські мовознавці: Л. Белей, А. Вегеш, Т. Гриценко, В. Калінкін, Ю. Карпенко, Л. Кричун, Т. Крупеньова, Г. Лукаш, М. Мельник, Т. Наумова, Л. Селіверстова, Л. Шестопалова та ін.

У центрі уваги науковців опинилися художні тексти Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка, Бориса Грінченка, Володимира Винниченка, Миколи Хвильового, Олеса Гончара, Павла Загребельного, Ліни Костенко та ін. Опрацьовано також літературно-художні антропоніми у творах В. Дрозда, П. Куліша, Я. Славутича, Григорія Тютюнника, Ю. Яновського та інших письменників.

Хоча сьогодні існує значна кількість мовознавчих досліджень щодо вживання онімної лексики у творах художньої літератури, однак детального розгляду та вивчення потребує такий аспект, як ономастикон сучасної української прози, зокрема використання поетонімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон». Тому обрана тема наукової роботи є актуальною.

Зазначимо, що вивчення особливостей художньої мови творчої спадщини Василя Шкляра – одна з найважливіших проблем сучасної

філологічної науки. Особливість ономастичної творчості названого письменника позначена умінням уводити в художній текст онімний простір, який найбільш вдало вписується в сюжет, тим самим унікально реалізуючи творчий задум.

Мета роботи – дослідити специфіку стилістичного використання антропонімів у творчості Василя Шкляра (на прикладі роману «Залишенець. Чорний ворон»); охарактеризувати їх структурно-семантичні особливості.

Мета дослідження передбачає вирішення таких завдань:

-здійснити теоретичний аналіз наукової літератури за темою дослідження;

- окреслити функціональне навантаження поетонімів у художній мові аналізованого твору;

- дати семантичну характеристику виявлених у тексті роману антропонімів та топонімів;

- дослідити продуктивність вживання власних назв романістом;

- укласти словник поетонімів (на матеріалі роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон»).

Об'єкт дослідження – художня мова роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон».

Предмет дослідження – семантико-функціональні та стилістичні особливості онімного простору роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон».

Методи дослідження:

- *теоретичні:* синтез, узагальнення, систематизація даних літературознавчих та мовознавчих джерел з проблеми дослідження;

- *аналітичні:* кількісний, описовий, лексико-семантичний та стилістичний аналіз поетонімів.

Теоретичне значення роботи полягає в узагальненні теоретичних відомостей про стилістичні особливості та специфіку використання у художній мові онімного складу лексики –поетонімів.

Практична значущість роботи полягає в тому, що її матеріали можуть бути використані на уроках української мови в середніх школах, гімназіях, ліцеях, закладах вищої освіти під час вивчення лексики, стилів сучасної української мови, на заняттях з розвитку зв'язного мовлення, а також на уроках української літератури.

Наукова новизна полягає у тому, що нами було ґрунтовно вивчено, систематизовано та узагальнено досвід відомих науковців щодо стилістичних особливостей використання онімної лексики у мовній канві художнього твору, зокрема специфіки вживання поетонімів у системі індивідуального стилю Василя Шкляра (на прикладі роману «Залишенець. Чорний ворон»).

Апробація результатів. З теми дослідження опубліковано одну статтю у збірнику наукових праць «Славістичні студії: лінгвістика, літературознавство, дидактика». Про результати дослідження доповідалося на студентській науковій конференції у Хмельницькому національному університеті.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (104 позиції), 5 додатків. Основний зміст роботи викладено на 77 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ПОЕТОНІМИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Творчість В. Шкляра в контексті мовознавчих студій

Василь Миколайович Шкляр – український письменник, політичний діяч. Один із найвідоміших і найбільш читаних сучасних українських авторів (деякі оглядачі його творчості називають «батьком українського бестселера»).

Василь Шкляр займався політичною журналістикою, бував у «гарячих точках». Цей досвід письменник вдало відтворив у своїх творах. Популярність прийшла із написанням роману «Ключ». 1999 року став членом новоствореної Асоціації українських письменників.

Василь Шкляр є членом Національної спілки письменників України та Асоціації українських письменників. За час творчої роботи отримав багато нагород: гран-прі Всеукраїнських конкурсів за кращий роман «Золотий бабай» та «Коронації слова», лауреат премії «Золоте перо», міжнародної премії «Спіраль століть», австралійської премії «Айстра», премії Ліги українських меценатів «Ярославів Вал» та ін. Письменник перекладав з вірменської та новогрецької. Значного розголосу набув його переклад «Тараса Бульби» Миколи Гоголя, зроблений з першого видання повісті, що вийшла у 1835 році у збірці «Миргород». У 2011 році автор пише свій найвідоміший роман «Чорний ворон (Залишенець)». Саме за цей твір у 2011 році Василеві Шкляру було присуджено Шевченківську премію [9, с. 38].

Проблема ідіолекту письменника розглядається у плані висвітлення різнобічних аспектів його творчості. Творчий доробок письменника, відомого і в Україні, і за кордоном, – привертає увагу багатьох дослідників-мовознавців. Поетичне мовлення автора являє собою цікавий матеріал для

вагомих теоретичних узагальнень і наукових спостережень. Творчість Василя Шкляра тісно пов'язана із сучасною йому епохою в тому плані, що вона поетапно відображає шляхи розвитку українського суспільства.

Ідіолект Василя Шкляра характеризується високим рівнем мовної компетенції письменника, філософсько-світоглядними позиціями, етнонаціональними, соціальними та історико-культурними особливостями, що значною мірою відображаються в активному використанні у своїх творах ономастичної лексики.

Зазначимо, що ономастичний (онімний) простір художнього твору визначається як сукупність усіх власних назв (реальних і вигаданих). Онімний простір художнього твору: а) це завершена, але не замкнута система; б) вона фрагментарна щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу; в) має велику кількість функцій, основна серед яких – характеристична; г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача [63, с. 34].

Сьогодні бібліографія досліджень власних назв у структурі художнього твору нараховує значну кількість праць. Так, Т. Крупеньова дослідила ономастичний простір драматичних творів Лесі Українки, М. Мельник – лірики Л. Костенко, Г. Лукаш – прози В. Винниченка, О. Усова – художніх творів М. Хвильового, Л. Шестопалова – химерної прози В. Дрозда та ін.

Незважаючи на значний інтерес науковців до власних назв як одного з важливих структурних елементів мови художнього твору, відчутною є недостатність досліджень емпіричної бази ономастики творів української літератури, у тому числі творчого доробку сучасного українського письменника В. Шкляра.

Вводячи у текст художнього твору власні назви, Василь Шкляр тим самим акцентує увагу на тих функціях, що вони виконують у першу чергу: ідентифікація та характеристика. Імена осіб, географічні назви, що є відомими

лише авторові, виконують тільки функцію ідентифікації. Власні назви у функції характеристики є позначенням певної риси, властивості, їх сукупностей, які становлять основу номінації. Вони можуть називати характерну рису, рольову функцію, характеризувати поведінку особи в конкретній ситуації, а також відтворювати локалізаційний простір (функція топонімів).

Твори Василя Шкляра насичені ономастичною лексикою, що функціонує як художній засіб. Поетичний ономастикон – невід’ємна частина ідіолекту письменника, яка мотивується й зумовлюється авторським світобаченням і концепцією. Вживаючи поетоніми, Василь Шкляр тим самим увиразнює мову художнього твору, підкреслює своє ставлення до зображуваних подій загалом та до героїв зокрема.

У художньому мовленні В. Шкляра спостерігаємо значну кількість онімів, які виступають носіями єдності в усій творчій палітрі. Вони є тими елементами, що надають мовотворчості унікальності, вносять цілісність в індивідуальну манеру оповіді письменника [79, с. 310].

Особливий резонанс викликав роман Шкляра «Чорний ворон». Він вийшов наприкінці 2009 року у видавництві «Ярославів Вал» (Київ) і майже одночасно (під назвою «Залишенець») – у видавництві «Клуб сімейного дозвілля» (Харків). Книжковому виданню передувала газетна публікація фрагменту «Суд». У липні 2011 року вийшла аудіоверсія «Залишенця» у видавництві» https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9D%D0%B0%D1%88_%D0%A4%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0%D1%82. Озвучив книгу Петро Бойко, заслужений артист України, протоієрей Української православної церкви КП.

Роман відтворює одну з найдраматичніших і найбільш замовчуваних сторінок української історії – боротьбу українських повстанців проти окупаційної влади у 1920-х роках. Відразу після виходу роману в світ з’явилося багато рецензій.

В основу покладено історичні документи, зокрема, з розсекречених архівів КДБ. Робота над романом тривала майже 13 років. «Залишенець. Чорний Ворон» – роман про повстанську боротьбу українців проти москалів в центральній і східній нашій вітчизні в період безнадії. Роман охоплює чотири роки війни, яку розпочали в 1921-му більшовики проти Української Народної Республіки. Сутичка була нерівною. Українська армія виявилася інтернованою за колючий дріт колишніх польських союзників. Проте збройна підпільна боротьба згодом тривала майже в усіх регіонах України. І особливо відчайдушно виступили повстанці Холодного Яру. На їхньому чорному бойовому прапорі красувався напис: «Воля України або смерть». Збулося Тарасове пророцтво: повіяв новий вогонь із Холодного Яру, і лицарі лісу освятили зброю на московського ката. Найзапекліші з них – залишенці – продовжили боротьбу навіть тоді, коли в Україні утвердилася диктатура чужинців і не було вже надії на визволення. Таким був загін отамана Чорного Ворона.

«Власне праця над романом тривала 13 років саме тому, що я мусив вивчити весь масив мемуарного і документального матеріалу, що стосувався тієї епохи. Коли вже здавалося, що я готовий до написання роману, раптом відкривалася нова сторінка Повстанського руху. Тобто це не означає, що я сидів 13 років за столом і писав роман. Ні, цей час мені потрібен був для акумулювання в собі духовних та інтелектуальних сил. А залишити «Чорного Ворона» на півдорозі я не міг, бо від самого початку сказав, що це буде книга мого життя», – так писав про історію написання свого твору сам автор Василь Шкляр [9, с. 39].

Говорячи про дослідження творчості В. Шкляра, зазначимо, що письменник не залишився без уваги не лише мовознавців та літературознавців, але й критиків та журналістів, адже його романи стали бестселерами. Багато видань публікують інтерв'ю з письменником, серед яких провідне місце займають журнали «Книжник–Review», «Україна

молода», «Дзеркало 9 тижня», «Літературна Україна», «Газета по-українськи», сайти «Літакцент», «Gazeta.ua» тощо. Серед фахових видань, що зверталися до аналізу творчого доробку автора, назвемо такі: «Слово і Час», «Українська мова й література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах», «Дивослово», «Сучасність», «Українська мова та література», «Березіль». Найпопулярнішими романами названого письменника серед критиків стали «Ключ», «Елементал» і, звичайно, – «Чорний Ворон».

Творчість В. Шкляра досліджувало чимало літературознавців, серед яких найпомітнішими стали рецензії Б. Пастуха, А. Венцковського, М. Петрашука, К. Родика, П. Солодько, А. Миколаєнка, Р. Харчук та інших.

Охарактеризуємо дослідження, які висвітлюють різні аспекти творчості Василя Шкляра. Наукова розвідка Н. Андрійченко «Архетипологія роману Василя Шкляра «Чорний Ворон»» присвячена визначенню архетипів, вплетених у сюжет роману. Проблематиці названого роману присвячена робота В. Башманівського «Проблеми вибору в романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон»».

Значний інтерес становлять і такі наукові дослідження, як: «Бестселер як проблема сучасного літературного процесу в Україні» (С. Філоненко), «Образ повстанця в сучасному українському історичному романі В. Шкляр «Чорний Ворон. Залишенець»» (Т. Белімова), ««Чорний Ворон» Василя Шкляра: між високою та масовою літературою» (О. Романенко).

Сучасний письменник Андрій Кокотюха здійснив порівняльний аналіз образів отаманів у своїх творах та історичних романах Василя Шкляра. Проблему жанрових особливостей історичних творів письменника досліджував М. Жирмунський, який написав дослідження «Жанрові модифікації історичного роману».

Г. Кривопишина у своїй статті «Часопросторові характеристики сюжетів романів В. Шкляра «Ключ» та «Елементал»» заслужено, на нашу думку, називає Шкляра майстром сюжетобудови та аналізує особливості

творення хронотопу в аналізованих романах. Авторка дослідження підкреслює особливості сюжету: «Сюжети обох романів відзначаються напруженістю й гостротою, але міра напруженості й гостроти, принаймні за «зовнішнім», родієвим сюжетом, не однакова» [45, с. 74]. Справді, гострота та напруженість сюжету – одна з найхарактерніших рис романістики Василя Шкляра. Цю напруженість він вводить чи не у кожен епізод своїх романів.

Серед найбільш ґрунтовних та цілісних досліджень романістики Василя Шкляра назвемо статтю Ольги Стадніченко «Роман Василя Шкляра «Чорний Ворон»: історична та художня правда».

Стаття доктора філологічних наук Ярослава Голобородька «Енігматика. Гостросюжетність. Інфернальність» присвячена оцінці творчості Василя Шкляра з мовознавчого погляду. Тут розкрито стилеві, мовні та сюжетні особливості, звернено увагу на символіку тексту. «Василь Шкляр розвиває, ущільнює романну канву в такий спосіб, неначе знімає кіно, в якому наявне авантюрне, психологічне й містичне начало, присутні якості-риси детектива, екшена й трилера. При цьому його романи проткані й заряджені такими споконвічно привабливими для людської свідомості константами, як енігматичність, динаміка інтриги, філософічність і містика» [50, с. 181]. Дослідник почасти торкається проблем жанру роману, в основному зосереджуючи свою увагу на сюжеті трьох романів Шкляра «Ключ», «Кров кажана», «Елементал». Загалом у статті дослідник високо оцінює режисерський потенціал Шкляра, динамічність сюжетів, містичну багатозначність та вивіреність художніх рухів. Літературознавець розкриває жанрову проблематику творів письменника. Я. Голобородько поважає В. Шкляра за режисерський талант, неповторність та динамічність сюжетів.

Відома українська літературознавиця О. Стандіченко свої наукові праці присвятила історичній правді та художнім видумкам у творах В. Шкляра. Вона позитивно оцінює доробок автора і вважає, що він займає високе місце в сучасній українській літературі. Дослідниця зазначає: «...твори на

історичну тему мають специфічне завдання – формувати національну свідомість, розкривати і примножувати історичний і духовний досвід людства, давати моральні уроки майбутнім поколінням. За співвідношенням між фактом і вимислом (домислом) історичні твори поділяються на три жанрові різновиди: історико-художні, художньо-історичні, художньо-документальні» [79, с. 308].

Зазначимо, що романи Василя Шкляра обговорювалися на засіданні Творчого об'єднання критиків, а самі виступи були надруковані на сторінках журналу «Слово і час» (стаття «Що таке український бестселер?»). Так, В. Панченко, високо оцінюючи творчість «батька українського бестселера», виділяє три головних чинники які створюють бестселер: «1. Літературне достоїнство твору. 2. Урахування психології і смаків масового читача. 3. Промоція, «проштовхування» твору» [69, с. 27]. Головною ознакою бестселера є його популярність. Дослідник осмислює поняття бестселера загалом і особливо в українських реаліях, де на популярність української книжки активно впливає мовний фактор, що і спостерігаємо в історичних романах Василя Шкляра.

О. Яровий (один із учасників вказаного вище засідання), осмислює феномен бестселеру, і зазначає, що саме Шкляру першому вдалося створити український бестселер, через один його визначний плюс – наявність стилю, який найкраще підходить сучасному читачеві. Василя Шкляра О. Яровий характеризує як неперевершеного стиліста, зрозумілого масовому читачу – тобто ідеального автора для створення бестселера.

Безпосередньо історичний роман «Залишенець. Чорний Ворон» став об'єктом наукового дослідження О. Стадніченко, яка порушила питання поєднання історії з вимислом і яка репрезентує специфіку відображення національно-історичних реалій у романі з точки зору відтворення історичної та художньої правди, а також особливості художнього осмислення малодосліджених подій української історії, роль документальних матеріалів у

художньому тексті [79, с. 307]. Дослідниця високо оцінює роман, зосереджуючи увагу на його особливості як в сучасному літературному процесі, так і в системі українських історичних романів.

Серед мовознавчих студій, які присвячені творчості українського письменника Василя Шкляра, заслуговує на увагу дослідження В. Пономаренка «Особливості індивідуального стилю роману «Маруся» Василя Шкляра», у якому проаналізовано особливості індивідуального стилю роману В. Шкляра «Маруся», з'ясовано історичну та біографічну складові роману, експліковано основні засади образотворення головної героїні. Встановлено новаторство в моделюванні основного персонажа твору та специфіку стильової парадигми письменника.

У сучасній літературі Василь Шкляр відіграє визначну роль і є провідним майстром бестселерів. Для своїх творів письменник обирає важливі історичні, національні та загальнолюдські проблеми, створює напружені сюжетні лінії, але не може бути названий елітарним чи масовим письменником. Зосередження на письменницькій творчості Василя Шкляра обґрунтоване тим, що автор вдало описує у своїх романах актуальні питання української історії, самореалізації українського народу, боротьби за історичну справедливість, талановито інтерпретуючи не всім відомі історикокультурні події для молодого покоління українців. Письменник звернувся до історичної тематики через потребу в сучасному суспільстві літератури, яка виховує у читачів готовність боротись не лишень за власні інтереси, але й за свою країну.

Отже, дослідники творчості Василя Шкляра, зважаючи на його звання «батька українського бестселера», свою увагу в основному зосереджують на змістовій складовій історичних романів письменника, тобто розглядають жанрову специфіку його творів, характеризують головних героїв, історичну основу тощо. Мовотворчість названого письменника потребує все ж таки, на нашу думку, більш ґрунтовного та всебічного дослідження.

Ми у свою чергу зазначимо, що для художньої мови творів Василя Шкляра є характерною образність і метафоричність, тому провідною рисою творення та функціонування онімів у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» є наявність експресивності, оцінності, тобто тісний зв'язок з художньою творчістю, що вказує на специфіку авторського стилю письменника. Тому для свого дослідження ми обрали саме ономастикон історичного роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон».

1.2. Поетоніми в структурі українського ономастикону: сутність і типологія

Теорію художньої мови загалом досить ґрунтовно висвітлено в сучасній лінгвістичній науці. Значні дослідження зроблено щодо закономірностей побудови й сприйняття текстових одиниць, комплексного аналізу структури художнього тексту тощо.

Говорячи про специфіку художнього слова, не можна оминати положення М. Бахтіна про природу словесного вираження, зокрема про те, що художнє слово міжіндивідуальне і належить не тільки автору і читачу, а й усім тим, чії голоси звучать в авторському слові. Кожне висловлювання сповнене «діалогічними обертонами, без урахування яких не можна до кінця зрозуміти стиль висловлювання» [60].

«У справжній прозі усі слова мають бути підкресленими», – писав Ф. Шлегель [60]. Це стосується художнього слова взагалі, оскільки будь-який значущий елемент художнього твору несе додаткове семантичне навантаження. Зокрема, ознакою художнього слова є конотативність – здатність викликати велику кількість асоціацій, пов'язаних з багатозначністю смислів. За рахунок асоціативних зв'язків художнього слова збільшується його наповненість, а відповідно художнє слово тяжіє до універсальної і всеоб'ємності завдяки загущеності його семантики [53, с. 334].

Особлива емоційно-експресивна виразність художнього мовлення виявляється у своєрідному використанні найбільш виразних мовних одиниць усіх рівнів. Проте кожен мовний засіб, вжитий автором, мотивований і змістовно, і стилістично, тобто добирається саме той, який є необхідним для певного контексту і який у такому контекстуальному оточенні стає основою втілення і реалізації авторського задуму.

У художньому мовленні кожного митця спостерігаємо постійні елементи, що виступають носіями єдності в усій творчій палітрі, ті елементи, що надають мовотворчості унікальності, «вносять цілісність в індивідуальну міфологію поета». Серед них чільне місце належить саме власним назвам. Проте, в кожній національній мові є такі постійні елементи, що відображають національну унікальність, акумулюють досвід поколінь, традиції, культурні здобутки, тобто є ключовими іменами національних культур. Особливе значення для національної самосвідомості мають ті власні назви, «функції яких в інтелектуально-емоційному полі комунікації дорівнюють умовним сигналам, або «рефлекторній дузі»: натяк – і явище оживає, активізується у свідомості слухача»; викликає відповідні асоціації. Завдяки двоплановості слова-символи стимулюють певні рефлексії, асоціації, тобто сприяють формуванню підтексту, дають читачеві можливість домислювати, не споглядати, а брати активну участь у процесі декодування художньої мовотворчості. Такі власні назви-міфи, власні назви-символи актуалізуються в різних аспектах мовотворчості практично всіх митців слова і засвоюються на рівні когнітивної, мовної свідомості [38, с. 206].

Саме тому категорія власних назв, які є об'єктом вивчення, як уже нами зазначалося, літературної ономастики, є важливою категорією лексики художнього твору за семантичним та стилістичним навантаженням, а також за кількісним вживанням.

Літературна ономастика у своїй специфіці безпосередньо стикається з вивченням художнього тексту в літературознавчому і лінгвістичному

аспектах, адже імена і назви – невід’ємні елементи форми художнього твору, складові стилю письменника, один із засобів, що створюють художній образ. Вітчизняний учений В. Виноградов підкреслював: «Питання про добір імен, прізвищ, прізвиськ в художній літературі, про їх своєрідну структуру в різних жанрах і стилях, про їх зразки, характеристичні функції, особливості не може бути проілюстроване кількома прикладами. Це дуже велика і складна тема стилістики художньої літератури» [38, с. 207].

Вважаємо, що системне дослідження власних назв передбачає такі основні аспекти аналізу:

- укладання класифікацій;
- виділення ключових імен, що становлять мовно-культурний код індивідуума і нації;
- з’ясування особливостей, потенційних стилістичних можливостей, відмінностей використання і функціонування власних назв у поетичному, прозовому та драматичному мовленні.

Структура і склад онімного простору становлять одну із прикмет ідіостилу письменника. Працюючи над художнім твором, зауважує О. Карпенко, автор вибудовує його онімний простір, творить систему онімів, що має бути збалансованою, релевантною цілому текстові і прагматично скерованою на читача [39, с. 17].

Аналізуючи власні назви в художньому мовленні, доцільно окремо і детально розглядати їх синтаксичні позиції: надтекстову (назва, епіграф, посвята) і внутрішньотекстову, що є важливим аспектом лінгвостилістичного дослідження.

В основі семантики художнього мовлення лежить значення власної назви, що включає мовну, мовленнєву та енциклопедичну (екстралінгвальну) інформацію, з яких остання є більш значимою і відбиває культурно-історичний, естетичний, морально- і соціально-оцінний компоненти [81, с. 66].

Значення ж оніма у художній літературі зумовлюється специфікою умов його вживання. До особливостей семантики поетоніма відносимо:

а) відповідність змістовій та інформативній внутрішній сутності поіменованого;

б) «віртуальність» його як компонента «віртуальної реальності» художнього тексту;

в) контекстуальну конотативність оніма;

г) фоносимволічний аспект семантики, здебільшого в поезії [28, с. 24].

Тому, крім основної, мовної, функції (номінативно-диференційної, ідентифікаційної та дейктичної), онім виконує ще й додаткові – характеристичну, темпоральну, локальну, ідеологічну, культурно-історичну, емоційно-оцінну й соціально-оцінну (О. Фоякова), естетичну, алюзивну, символічну, експресивну (В. Калінкін). Загалом же власна назва у художньому тексті поліфункціональна: можна сказати, що, поєднуючи основні мовні функції і специфічні стилістичні, поетонім відзначається індивідуалізаційними особливостями в кожному конкретному випадку художнього ономавжитку.

Оскільки поетична мова характеризується емоційністю, медитативністю, образністю, семантичною ускладненістю тощо, це відбивається і на способах освоєння пропріальної лексики. У художньому тексті надзвичайно широка свобода ономавжитку, що виявляється у фонетичному обігруванні власних назв та актуалізації їхньої внутрішньої форми, у семантичній трансформації (тропеїзації, символізації) поетонімів, оказіональному словотворенні, включенні онімів у локально-темпоральні відношення та ін. [60].

Онімний простір мови визначається як сукупність усіх власних назв (реальних і вигаданих) і являє собою відкриту систему, яка постійно оновлюється.

Онімний простір художнього твору:

- а) це завершена, але не замкнута система;
- б) вона фрагментарна щодо відтворених у тексті об'єктів художньої картини світу;
- в) має велику кількість функцій, основна серед яких – характеристична;
- г) формується на основі естетичної мети і з урахуванням відповідності художнім завданням твору, взаємовпливу літературного тексту й онімії, компетентності читача [28, с. 26].

Онімний простір художнього тексту становить структурну єдність з ієрархічною підпорядкованістю одиниць, і ця структура залежить від функціонального спрямування художнього твору, авторського задуму, ідіостилю, жанру твору. Ядерною частиною в системі онімного простору можна назвати антропонімію, другий пласт утворює топонімія, інші ж розряди онімів становлять фонову його частину [60].

Аналізуючи власні назви, вважаємо за необхідне акцентувати на тих функціях, що вони можуть виконувати: ідентифікації та характеристичні. Імена осіб, географічні назви, що є відомими лише авторові, виконують тільки функцію ідентифікації. Проте, власна назва, що безпосередньо називає об'єкт може:

- 1) виступати як знак, що викликає асоціативні уявлення, називаючи комплекс відношень, для яких в мові немає окремої назви і які пов'язані асоціативно з власним ім'ям;
- 2) виступати як ім'я, що називає сюжет, який зумовив його відомість, популярність;
- 3) виступати як знак певного типу поведінки, називаючи конкретну особу, одночасно передавати уявлення про характерні риси, виразним носієм котрих виступає ця особа;
- 4) називаючи об'єкт, характеризувати іншого учасника ситуації [37, с. 40].

Отже, власна назва в ідентифікаційній функції розвиває два типи

додакових значень: асоціативне і символічне.

Власні назви у функції характеристичні є позначенням певної риси, властивості, їх сукупностей, які становлять основу номінації. Вони можуть називати характерну рису, рольову функцію, характеризувати поведінку особи в конкретній ситуації.

Так, наприклад, антропоніми (особисті імена, імена по батькові, прізвища, прізвиська персонажів залучені для створення літературних образів у складі інших стилістичних засобів) створюють тематичне поле, відіграють конструктивну роль у передачі людських взаємин, відтінків наївності, офіційності, вікових оцінок та інших модальних характеристик. Власні імена у творах подані зазвичай у різноманітних інтерпретаціях: від офіційних форм – прізвище, ім'я, по батькові – до улесливо пестливих, буденних, що значною мірою сприяє дослідженню їх функціонування, мети і ситуації використання, способів творення та структури в ономастиці українського мовознавства [36, с. 9].

Окрім того, власні імена в художньому творі на позначення головних героїв стають тематичним словом. Завдяки своїй невіддільності від дійової особи, ім'я сприймається в асоціативному комплексі з нею, отримує право не лише вказувати на позначуваний об'єкт, але й слугувати його характерологічним представником.

Отже, коли власні імена входять у контекст, вони можуть наповнитися іншими смислами. Змістовне насичення власних імен відбувається поступово. Воно включає в себе всі риси персонажа, які надає йому автор. У цьому випадку слід говорити про функції літературно-художніх антропонімів.

На думку вчених, власні імена за вживанням у художній літературі здатні виконувати кілька десятків функцій, за якими їх можна зосередити в три групи: інформативні, експресивні й текстотвірні [37, с. 10]. Очевидно, що інформативні літературно-художні оніми щось повідомляють про

позначуваний об'єкт, експресивні виражають оцінку об'єкта й ставлення до нього автора чи персонажів; текстотвірні – «стають могутнім засобом організації тексту» [36, с. 11].

Входячи до художнього тексту семантично недостатнім, власне ім'я виходить з нього семантично збагаченим і виступає сигналом, що збуджує широкий комплекс певних асоціативних значень. Їх можна вважати локальною семантичною структурою, що закріплюється за даним іменем в контексті, – індивідуально-художнім значенням власного імені [37, с. 41].

Крім того, незаперечним є факт, що власні імена відіграють важливу роль у пізнанні історії, культури, мови народу тієї чи іншої країни. В художньому творі власні ім'я виконує роль маркера психологічної, ідеологічної відокремленості, окремої життєвої позиції, певного місця в соціальній обстановці.

Зазначимо, що лінгвостилістичні ознаки власних імен у художньому творі визначаються такими функціями:

- 1) ім'я на позначення центрального героя твору, створення цілісного образу;
- 2) м'я як допоміжний елемент для розкриття образу або ідеї твору;
- 3) ім'я, використане для відтворення колориту епохи;
- 4) ім'я з етимологічною інформацією;
- 5) ім'я для поширення семантичного поля контексту;
- 6) ім'я для оцінки автором різних понять, подій;
- 7) ім'я для узагальнення ознак одним представником або для індивідуалізації особливостей певної категорії представників;
- 8) ім'я з асоціативним змістом [38, с. 212].

При цьому головною засадою онімного художнього текстотворення є принцип, визначений Ю. Карпенком: «У творі і на твір повинні працювати всі власні імена» [38, с. 214].

З огляду на це можемо сказати, що всі імена – у багатстві своїх

функцій. Використовуючи географічні назви, автор подає географічний простір як усеохопний для дії в ньому персонажів як носіїв певних імен. Топоніми часто виступають домінантами, завдяки чому митець досягає сконцентрованості, оформленості тексту, підкреслює в динамічних явищах статичні властивості. Статична форма топоніма в поетичному тексті здебільшого наповнена динамічним рухом історії або розвитком культури.

Літературно-художня топонімія так само, як літературно-художня антропонімія, відіграє важливу роль у канві художнього твору, зокрема слугує для створення локальної характеристики твору, надає творові просторової реалістичності тощо.

Отже, власні назви (здебільшого це антропоніми та топоніми) становлять невід'ємний компонент структури та вагому частину художнього твору. У своїй ономасторчості письменник вільний у виборі найменувань для позначення персонажів, але він залежить від діючих норм реальної ономастики, на якій власне базується літературна ономастика.

1.3. Історія досліджень власних назв у художньому тексті

Грунтовне та активне вивчення власних назв розпочалося з середини ХХ ст., а літературна ономастика постала в центрі уваги учених з кінця ХХ ст. У той час здобули певне наукове визнання праці В. Михайлова, Л. Колоколової, Р. Таїч; дисертаційні дослідження представників Одеської ономастичної школи з її традиційною увагою до літературної онімії – С. Аксенова, Е. Боевої, Л. Буштян, О. Іванової, І. Мариненко, С. Мисика, С. Нагачевської, Т. Суислової, І. Черновалюк, Т. Шумаріної, а також учених, що належать до Донецької ономастичної школи.

Саме у цих дослідженнях висвітлювалися теоретичні засади літературної ономастики, розроблялися методи дослідження, розвивалася увага до названого ономастичного напрямку, однак, як зазначають

Ю. Карпенко і М. Мельник, сама українська літературна онімія переважно залишалася поза увагою [35, с. 9].

Так, починаючи з 70-х років, почали з'являтися серйозні узагальнюючі праці з теорії літературної ономастики, серед яких найістотнішими є: стаття В. Никонова «Имена персонажей» (1971 р.), монографія Е. Магазаника «Ономапозетика, или «говорящие имена» в литературе» (1978), стаття Ю. Карпенка «Специфика шимени собственного в художественной литературе» (1986 р.), стаття В. Михайлова «О специфике литературной ономастики» (1988 р.), монографія Л. Белея «Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст.» (1995 р.).

Увагу до онімного слова саме в системі художніх текстових структур засвідчено низкою досліджень, серед яких вагомі фундаментальні праці уже названих вище українських мовознавців Л. Белея, Ю. Карпенка, В. Калінкіна тощо. У цих та інших працях дослідників не тільки ґрунтовно розроблено проблему теорії літературної ономастики, але й з'ясовано на матеріалі художніх текстів українських письменників особливості вживання онімної лексики як важливого засобу текстотворення та здійснення творчого задуму.

Зазначимо, що власні назви, або оніми, вважаються мовною універсалією, оскільки наявні майже в усіх мовах світу, функціонують із давніх часів, вживаються масово, демонструють спільність своїх основних ознак [80, с. 5]. Говорячи про власні назви як об'єкт вивчення літературної ономастики, насамперед потрібно окреслити саме поняття «літературна ономастика».

Вивчення функціонування онімів у художньому тексті, маючи порівняно невелику традицію, на початку ХХІ ст. все ширше привертає увагу дослідників. Будучи розділом, одним з напрямків лінгвістичної науки про власні назви – ономастики, літературна ономастика в основному використовує терміни цієї науки, додаючи до них означення літературний.

Втім, сам термін «літературна ономастика», ставши вже загально визнаним (німн. Literary onomastics, фр. onomastique littéraire, нім. Literarischen Onomastik), усе ще має конкурентів у вигляді сполучень «поетична ономастика», «стилістична ономастика». Л. Белей пропонує вживати термін «літературно-художня», а не просто «літературна» [2, с. 3].

Наприклад, Ю. Карпенко вказує, що «під літературною (поетичною) ономастикою розуміють суб'єктивне відтворення об'єктивного, «гру», що здійснює автор, загально мовними ономастичними нормами» [40, с. 102]; Т. Немировська вважає, що «літературна ономастика – частина поняття «художнє ціле», спосіб художнього відтворення світу за допомогою найменування, один із складників проблеми художності, її магії й секретів» [62, с. 112]; у зміст цього поняття дослідниця включає «комплекс усіх власних назв усіх розрядів і класів, вживаних у творі» [84, с. 113].

О. Фонякова кваліфікує літературну ономастику як нову комплексну дисципліну, «яка виникла на межі ономастики зі стилістикою, поетикою, естетикою слова, лінгвістикою тексту, лексичною семантикою, семіотикою та ін.» і яка «вивчає всі особливості вживання власних назв в тексті художнього твору і за його межами» [92, с. 7]. Як зазначає дослідниця, літературна ономастика вивчає усі особливості вживання власних імен у тексті художнього твору та за його межами, що визначає сучасні напрямки вивчення власного імені, бо вони неначе «перекинуті» в літературну ономастику і можуть мати різну актуальність залежно від типу художнього твору, його жанрових особливостей, семантичної структури, складу і насиченості 28онімних одиниць у тексті [92, с. 7].

Н. Подольська стверджує, що літературна ономастика (разом із терміном «ономапоетика») вивчає «будь-які власні назви (поетоніми) в художніх літературних творах: принципи їх творення, стиль, функціонування в тексті, сприйняття читачем, а також світогляд і естетичні настанови автора» [60].

Друге визначення («ономапоетика») широко коментує дослідниця Л. Селіверстова: «Широке використання ВН у художній літературі, інтерес лінгвістів до їх функціонування у художньому тексті сприяли формуванню нового напрямку в ономастиці, що виник на перетині ономастики і стилістики, лінгвістики тексту і лексичної семантики – ономапоетики, яка вивчає будь-які ВН у художніх творах» [73, с. 16]. Такі поняття, як «літературна (поетична) ономастика», «ономопоетика», використовують багато інших дослідників-ономастів [60].

В. Калінкін (автор фундаментальної монографії з літературної ономастикиз глибоким теоретичним обґрунтуванням цього ономастичного напрямку) у спеціальному параграфі «Назва дисципліни» обстоює термін «поетична ономастика» і навіть, задля термінологічної точності, пропонує назву «поетика оніма» [26, с. 68-73]. На думку В. Калінкіна, таке «термінологічне сполучення у плані змісту відбиває специфіку онтології оніма, що проявляється в акті художнього мовлення», а у плані вираження уподібнюється до продуктивної у стилістиці конструкції поетика слова [26, с. 73].

Найбільшу поширеність в мовознавчій літературі терміна «літературна ономастика» засвідчує Н. Попович, одночасно підкреслюючи паралельне функціонування дефініцій «художня ономастика» та «поетична ономастика» [72, с. 26-27]. Її думку підтримує О. Карпенко: «Сам термін літературна ономастика, ставши вже загальноновизнаним, усе ще має конкурентів у вигляді сполучень поетична ономастика, стилістична ономастика» [39, с. 9].

Свого часу О. Суперанська визначила низку подібних ознак термінів та власних назв (ВН), зокрема таких, як формування ними спеціальних лексичних секторів і їхнє членування на менші підгрупи за тематичними ознаками, активне використання вузьким колом фахівців, відсутність прямих зв'язків між вказаними одиницями і спільнокореновими лексемами.

Фіксується підвищена екстралінгвальність термінів та онімів (вплив на процеси термінологізації та онімізації соціальних, ідеологічних та інших факторів, які, проте, усвідомлюються лише спеціалістами певної галузі знань), їхня однозначність (щодо онімів вона проявляється у співвіднесеності з певним, переважно одиничним, денотатом, причому ВН завжди є надбанням якого-небудь колективу, всередині якого чітко простежуються й об'єктно-номінативні відношення, й інша пов'язана з онімом інформація [81, с. 12-13]).

Оскільки окрему власну назву прийнято позначати грецьким словом онім, а їх сукупність – терміном онімія, то й відповідно, в сфері літературної ономастики вживаються терміни літературний онім, літературна онімія. Паралельно до них функціонують і однослівні позначення «онімія», «поетонімія».

Однак, в українському мовознавстві найбільш прийнятним є термін літературна ономастика, бо цей відповідник легко вписується у міжнародну термінологічну систему, пор. англ. *literary onomastics*, нім. *literarischen onomastik*, фр. *onomastique litteraire*. Літературна ономастика є вторинною, бо виникає й існує на базі загальнонародної ономастики опираючись на діючі в мові ономастичні норми. Вона не зумовлюється безпосередньо історичним розвитком, як реальна ономастика, а залежить від волі автора і детермінується художнім задумом, жанром, напрямком та стилем твору [60].

Таким чином, сьогодні немає єдиного терміна на позначення розділу ономастики, який вивчає функціонування власних назв у художніх творах.

Зазначимо, що літературна онімія наявна в усіх жанрах художньої літератури. Відома дослідниця Т. Немировська запропонувала схему поділу літературної онімії за родами та жанрами художнього твору:

- 1) Онімія поезії, або поетична ономастика, – лірика, поеми, балади;
- 2) Онімія художньої прози, або художня ономастика, – оповідання,

повісті, романи;

3) Онімія драматургії, або драматургічна ономастика, – комедії, драми, трагедії [62, с. 112-113].

Згадуваний нами відомий український мовознавець Л. Белей розробив свою концепцію стилістичної функції онімії, орієнтовану на літературно-художню антропонімію, виділивши чотири групи літературних антропонімів – нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні [2, с. 8-10].

Перша група, як уважає автор, позбавлена супровідних конотацій. Характеристичні ж антропоніми за їх провідним функціональним забарвленням поділяються на чотири підгрупи:

1) національно (чи регіонально) значущі, які передусім і створюють потрібний авторові національний колорит твору, часто – з різними супровідними конотаціями;

2) хронологічно значущі, що сприяють локалізації твору у певному часі; цей розряд онімів є особливо істотним для творів на історичну тематику;

3) соціально значущі антропоніми відбивають соціальний статус персонажів, їх міське чи сільське походження, професію тощо;

4) характеристично-оцінні оніми слугують передусім для емоційно-експресивної оцінки й поділяються Л. Белеєм на експресивно-оцінні (туї виступає оцінка, експресія як така, з різними ступенями її вияву – таких ступенів вирізняють більше десяти) та інформаційно-оцінні (тут оцінка розшифровується внутрішньою формою оніма, виражаючися твірною основою, а не суфіксом, як у першому випадку).

Дві останні виділені Л. Белеєм групи літературних антропонімів неспівмірні з попередніми за своєю частковістю, функціональною обмеженістю. Дейктична функція – це вказівка літературного оніма на реальний прототип персонажа чи його протонім. Ідеологічну ж функцію онімів дослідник убачає тільки в безцеремонному втручанні панівної

більшовицької ідеології у сферу духовної культури нації [2, с. 12].

В інших працях з літературної ономастики можна зустріти й інші рубрикації поетонімів, але вони не є принциповим запереченням одна одної, розставляючи лише дещо інші акценти на членуванні стилістичного навантаження власних назв у художньому тексті. Зазначимо, що таке членування практично завжди є певною мірою штучним, умовним, оскільки оніми в тексті високої художності виконують одразу багато різних функцій: їм органічно притаманна поліфункціональність [3, с. 15-16].

Важливим є той факт, що існуючі праці з літературної ономастики є антропонімічними, оскільки антропоніми, безперечно, є найвагомішою для художнього тексту групою власних назв. Адже художній твір – це, передусім, зображення людей, суспільства, а то все письменник мусить якимось поназивати. Навіть у байках, де, приміром, фігурують Вовк та Ягня, йдеться про людей, а не про тварин [4, с. 36].

Однак, окрім антропонімів існують і інші розряди власних назв, зокрема топоніми (власні географічні назви), астроніми (назви космічних об'єктів), теоніми (назви божеств), зооніми (клички тварин). До названих слід додати ще ергоніми (об'єднання людей за найрізноманітнішими ознаками: Одеський державний університет, ансамбль «Червона рута», фестиваль «Золотий Дюк»), хрононіми (власні назви подій, часових відрізків: Ватерлоо, Ренесанс), хрематоніми (назви матеріальних предметів: алмаз Кохінур, келих Грааль, потяг «Чорноморець») та ідеоніми (назви ідеальних предметів – заголовки літературних творів і взагалі назви витворів мистецтва: «Енеїда» Вергілія, «Енеїда» І.П. Котляревського, «Twelfth Night, or What You Will» В. Шекспіра) тощо.

Для аналізу функціонування власних імен у художньому мовленні можна застосовувати різні класифікації, що сприятимуть всебічному, максимально повному, системному підходу в дослідженні. Так, в енциклопедії «Українська мова» запропоновано розподіляти власні назви за

денотатами на такі класи:

- 1) особові імена людей (антропоніми);
- 2) назви географічних об'єктів (топоніми);
- 3) назви космічних об'єктів (космоніми);
- 4) найменування божеств, міфічних істот (теоніми і міфоніми);
- 5) зооніми (клички тварин);
- 6) назви організацій, виробничих та суспільних об'єднань (ергонімія);
- 7) назви відрізків часу, подій (хрононімія);
- 8) назви окремих предметів: кораблів, ураганів, алмазів;
- 9) заголовки творів, кінофільмів, назви музичних п'єс, творів живопису та ін. (хремотонімія) [89, с. 58].

У межах кожного із класів, у разі потреби, можна здійснити подальшу диференціацію (напр., космоніми розглядати як наукові назви/народні назви; в окремі групи виділити назви галактик, планет, сузір'їв, зірок, комет та ін.) із встановленням груп, що є найбільш виразними зі стилістичного погляду в певному творі чи в мовотворчості автора в цілому [84, с. 34].

Говорячи про специфіку власних назв як об'єкту вивчення літературної ономастики, зазначимо, що, повноцінне вивчення літературної онімії, на думку відомих мовознавців Ю. Карпенка і М. Мельник, можливе лише за таких умов:

- 1) Аналізу її у межах цілого тексту, художнього дискурсу;
- 2) Розгляду не окремих онімів, а всієї їх сукупності, наявної в тексті [39, с. 15].

Безперечною перевагою в літературній онімії стилістичної функції над номінативною (диференційною) вимагає докладнішого розгляду поняття «стилістична функція». Е. Магазаник розрізняє у цьому навантаженні ономастику та ономапоетику. У першому випадку йдеться про стилістичне забарвлення, про різні форми зв'язку імені й образу. З ономапоетикою ж маємо справу тоді, коли в літературному онімі так чи

інакше шифрується, виражається концепт твору, певний зв'язок з іншими творами інших авторів [60].

Отже, мова української літератури – це той благодатний ґрунт, який виявився не лише джерелом для розвитку літературних фактів, а життєдайним струмком для розвитку усіх мовних систем, для бурхливого розвитку художнього слова в авторських лабораторіях видатних митців. Саме цей процес сприяв зародженню, становленню і розвитку української літературної ономастики. Українська література є невичерпним джерелом для досліджень із поетонімії. Інформація її багата, переважно закодована, але надзвичайно важлива для розуміння художнього твору. За останні десятиліття вивчення ономастичної майстерності письменників значно просунулося вперед.

Висновки до розділу 1

Загальновідомим є той факт, що у створенні художнього хронотопу, притаманного в тій чи іншій формі всім літературним творам, велика вага належить власним назвам. Власна назва є одним із універсальних, специфічних лексичних засобів, який створює сюжетну канву художнього твору.

Дослідження власних назв художнього твору сприяє декодуванню природи мовотворчості того чи іншого письменника, відображаючи активну пам'ять митця (історія, культура, географія тощо) в індивідуальних образах.

Вводячи у текст художнього твору власні назви, автор тим самим акцентує увагу на тих функціях, що вони виконують у першу чергу: ідентифікація та характеристика. Імена осіб, географічні назви, що є відомими лише авторові, виконують тільки функцію ідентифікації. Власні назви у функції характеристики є позначенням певної риси, властивості, їх сукупностей, які становлять основу номінації. Вони можуть називати

характерну рису, рольову функцію, характеризувати поведінку особи в конкретній ситуації, а також відтворювати локалізаційний простір (функція топонімів).

Зазначимо, що у художньому мовленні Василя Шкляра спостерігаємо значну кількість онімів, що виступають носіями єдності в усій творчій палітрі. Вони є тими елементами, що надають мовотворчості унікальності, вносять цілісність в індивідуальну манеру оповіді письменника.

РОЗДІЛ II. ФУНКЦІОНАЛЬНО-СТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЛАСНИХ НАЗВ РОМАНУ В. ШКЛЯРА «ЗАЛИШЕНЕЦЬ. ЧОРНИЙ ВОРОН»

2.1. Антропонімікон роману

Онімія в художньому творі – явище складне й багатоаспектне. І саме від майстерності автора дібрати власні назви відповідно до потреб контексту, жанрових особливостей твору залежить сприйняття художнього тексту читачем. Оскільки семантична глибина онімів необмежена, то насамперед авторові важливо самому осмислити цю глибину та майстерно передати її у формі відповідних контекстів за допомогою влучного, виваженого словесного оточення [4, с. 39].

Як зазначає Б. Гриценко, «...вибір власних назв та їхній органічний зв'язок із цілісністю художнього твору іноді вважають мірилом висоти художнього слова письменника» [18, с. 93]. На думку Е. Боевої, «усі елементи онімного простору в художньому тексті письменника – ланки однієї лексичної системи, створеної митцем для реалізації свого авторського задуму в цьому творі. Вони всебічно висвічують засобами онімного письма найголовніше в тексті...» [6, с. 158].

Відомий український мовознавець Ю. Карпенков вважає, що онімія визначається особистістю автора та мотивами його творчості, нормами місця, часу, соціального середовища [41, с. 22]. Тому зупевненістю можна сказати, що ономастикон художнього тексту – важливий засіб вияву індивідуально-авторської картини світу.

Власні назви в художньому творі виступають виразовими центрами, стилесистемами. Саме онімний простір, на думку Е. Боевої, об'єднує художньо-образну систему твору [6, с. 72]. Вибір поетонімів, їхнє використання та внутрішня форма стають характеризуючими, навіть

стрижневими елементами творчості письменника, будь-які іменні новації можна вважати яскравою ознакою ідіостилю. Структура власної назви, її варіативність та характер дають підстави говорити про індивідуальний поетонімний почерк автора та індивідуальні особливості його поетонімної творчості. Засобами вираження ставлення автора до персонажів, його світогляду та духовних цінностей служать саме власні назви.

Як уже нами вище зазначалося, ім'я – це невід'ємний елемент форми художнього твору, складова ідіостилю письменника, один із засобів створення художнього образу. Вони можуть нести в собі яскраво виражене семантичне навантаження, мати незвичайне звукове оформлення, прихований асоціативний фон. Власна назва завжди надає тексту особливого колориту, може виражати спеціальний зміст, у якому концентровано виражений авторський задум. Крім того, система імен певного твору – це завжди носій конотацій історичного, соціального, локального та національного плану, що найперше стосується реалістичних творів [28, с. 53].

Відома сучасна дослідниця-літературознавиця О. Стандіченко досить позитивно оцінює творчий доробок Василя Шкляра, зазначаючи, що він займає високе місце в сучасній українській літературі: «твори на історичну тему мають специфічне завдання – формувати національну свідомість, розкривати і примножувати історичний і духовний досвід людства, давати моральні уроки майбутнім поколінням. За співвідношенням між фактом і вимислом (домислом) історичні твори поділяються на три жанрові різновиди: історико-художні, художньо-історичні, художньо-документальні» [79, с. 308].

Зазначимо, що усі свої історичні романи Василь Шкляр писав, спираючись на історичну правду та користуючись архівними документами, тому його історичні романи можна вважати художньо-документальними. Для своїх творів (у тому числі і для роману «Залишенець. Чорний Ворон») письменник обирає важливі історичні, національні та загальнолюдські

проблеми, створює напружені сюжетні лінії, що, у свою чергу, дозволило автору використати досить широкий ряд власних назв – антропонімів, топонімів тощо.

Антропоніми, вживані Василем Шкляром у його романі «Залишенець. Чорний ворон», відображають уявлення, замисел автора, його ставлення до носіїв і, у свою чергу, формують сприйняття образу, мотивують ставлення до нього читача. Як підкреслює В. Михайлов, «входячи в той чи той структурно-змістовний, мовленнєво-композиційний, тематичний контекст, власні імена різнобічно сприяють формуванню образної структури твору, реалізації конкретного художнього завдання: характеристиці персонажів, створенню образу автора, вираженню ідейної позиції письменника» [78].

Конструюючи літературно-художні антропоніми, Василь Шкляр обирає найбільш характерну ознаку персонажа, щоб досягти бажаного ефекту у сприйнятті образу. Розкриття стилістичного навантаження імені забезпечується співтворчістю письменника, націленого на актуалізацію певного елемента відповідно до авторського задуму та читача, що вміє використовувати доступний йому підтекст.

Задля кращого осмислення стилістичної сутності особових власних назв, виявлених нами в історичному романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», вважаємо за потрібне коротко окреслити зміст аналізованого твору.

На сторінках роману «Залишенець. Чорний Ворон» Василь Шкляр відтворив історичні події сторічної давнини, що відбувалися на українських землях. У цей час українці сподівалися на перемогу і вільне життя. Прибічники української армії змушені були тікати і переховуватися у лісах. Такі люди називалися повстанцями, оскільки воювали проти загарбників. Ці події, відзначаючись неабиякою героїчністю, стали трагічними для українського народу. Головними героями роману є останні повстанці Холодного Яру, що були під керівництвом славного отамана – Чорного

Ворона. Відважні герої змушені вести бойові дії проти Радянської влади та боронити свій рідний край. Сюжет роману розгортається в період 1921 – 1924 років із фінальною проекцією на 1964 рік. Біля Мотронинського монастиря протягом 1918 – 1922 рр. утворюється повстанське військо. У селі Мельники селяни почали створювати особистий загін для захисту своїх земель після революції. Керівником став Олекса Чучупака. Метою боротьби було збереження монастиря від ворогів. Згодом загін, який складався з двох десятків людей, почав розширюватися, і утворився полк. Через такі непрості історичні умови сілький вчитель Василь Чучупака змушений був стати полковником. Згодом цей полк брав участь у вигнанні війська Денікіна з Черкас. Територія, де переховувалися повстанці, називалася Холодноярською республікою. Українські вояки контролювали близько 30 навколишніх сіл та налічували 15 тисяч чоловік. Хоча достовірної інформації на сьогодні не існує, та все ж можемо вважати, що, можливо, їхній вплив був поширений на ще більшу частину сіл.

За достовірними історичними даними повстанський рух було знищено в 1923 році, в результаті хитрого плану чекістів. Знайшовши одного отамана, вони запевнили його в існуванні «Чорноморської повстанської групи» і змогли неправдою заманити на смерть головних очільників повстанського війська. У центрі роману – історичні постаті, за долею яких цікаво спостерігати, радіючи їхнім перемогам та співпереживаючи поразкам та втратам.

Саме специфіка відображених в аналізованому нами романі подій, особливості змальованого історичного періоду зумовлюють символічність номінації героїв твору.

Антропонімічний простір роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний ворон» дуже розмаїтий: *Чорний Ворон, Євдося, Прокіп Пономаренко, отець Олексій, отаман Василь Чучупака, Варфоломій, Денікін, Іван Гонта,*

Онися, матінка Єпистинія, Ціля, Довгов'язий, Гоцман, баба Марія, сотник Завірюха та ін. [103].

Аналізуючи ономастичну наповненість історичного роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», зазначимо, що йдеться не просто про його введення в текст художнього твору власних назв, а про різне ономастичне розв'язання, різні принципи побудови. Письменник досконало й оригінально вибудовує з власних назв саму конструкцію свого твору. Усі ці власні назви безпосередньо пов'язані із художнім текстом і відіграють у ньому певну стилістичну роль.

Серед усіх компонентів літературного тексту антропоніми виступають важливими та необхідними складовими і займають неабияке місце у структурі та композиції художнього твору. Вони мають цілеспрямоване ідейно-художнє значення. Вдалий вибір письменником оніма не лише надає образу завершеності, конкретності, а й безпосередньо характеризує його.

Антропоніми, утворюючи центральну частину онімного простору аналізованого нами роману, несуть найбільше смислове й емоційне навантаження, не тільки іменують, а й служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також засобами характеристики інших об'єктів [19, с. 70].

Як зазначено у «Словнику української ономастичної термінології», антропонім (від гр. *anthroponym*, нім. *Anthroponym*, англ. *personalname*) – вид онімів, будь-яка власна назва людини (чи групи людей), в тому числі ім'я, ім'я по-батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка, андронім, гінеконім, патронім [11, с. 40].

Головна функція антропонімів – працювати на художній текст, на його розуміння читачем, адекватне інтерпретування, у тому числі й на підтекст. Антропоніми становлять невід'ємний компонент структури та вагому частину художнього твору. У своїй ономастичності письменник вільний у виборі найменувань для позначення персонажів, але він залежить від діючих норм реальної ономастики, на якій власне базується літературна ономастика

[31, с. 48].

Загалом в аналізованому творі нами виявлено 197 антропонімів (додаток А). Історичний роман Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», як уже неодноразово нами зазначалося, – невичерпне джерело історії власне українських антропонімів, що вказують на символічність номінативізму людей зображуваної епохи, що пов'язано із розвитком подій в аналізованому творі.

Зазначимо, що автор досить ретельно добирає кожне ім'я для своїх персонажів, що великою мірою сприяє осмисленню художнього задуму письменника. Здебільшого в цьому творі переважають українські власні назви, серед яких є як загальноживані, так і рідкісні, архаїчні та інонаціональні антропоніми, імена, утворені словотворчими афіксами на позначення малих чи молодих осіб, імена з емоційною оцінкою, андроніми, прізвиська, псевдоніми, сатирично-політичні антропоніми.

Антропоніми, виявлені нами у тексті твору В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», засвідчують цілеспрямовану роботу письменника з номінаціями персонажів: обране ім'я узгоджується з контекстуальним вживанням і сюжетно-тематичною лінією; створені варіанти та апелятивні замітники найменувань допомагають здійснити творчий задум.

Першим і головним персонажем у романі «Залишенець. Чорний Ворон» виступає сам отаман загону повстанців Холодного Яру з псевдонімом Чорний Ворон: *«Чёрный Ворон – непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, чёрная борода, длинные чёрные волосы до плеч... Политически грамотен, бывший офицер царской, а потом петлюровской армии... Отряд Черного Ворона в настоящее время насчитывает около 300 пеших и 75 конных хорошо вооруженных бандитов. Оперирует преимущественно в Звенигородском, Черкасском, Чигиринском уездах, в частности в том же Холодном Яре, Лебединском и Шполянском лесах...»* [103, с. 12].

В образі Чорного Ворона(справжнє прізвище Чорновус) письменник втілює, на нашу думку, найкращі риси не тільки мужнього воїна, захисника рідної землі, а взагалі – збірний образ незламного, непереможного українського народу. Чорний Ворон – справжній патріот своєї країни. Служив у царській армії, але з приходом більшовиків приєднався до повстанських загонів отамана Гризла: *«Колись офіцерові ударного батальйону смерті Черноусову навіть уві сні не могло привидітися, що він стане курінним 25-го Черкаського куреня і, зупиняючи ешелони на станції Бобринській, ставитиме до муру тих солдатів та офіцерів, з якими пліч-о-пліч ішов за «царя і отечество...»»* [103, с. 35].

Згодом очолює окремих Лебединський полк, взявши ім'я Чорний Ворон (навіть характерними його ознаками були довга чорна борода і волосся): *«...І ще одну пораду дав Гризло: якщо Черноус ступив на повстанську стежку, то мусить узяти нове ім'я, інакше москалі помстяться його родині... Черноус поглянув у синє-синюше небо. І побачив на вершечку граба великого хижого птаха, такого чорного, аж синій відблиск пробігав по ньому. – Чорний Ворон, – сказав він. – Як почувеш, батьку, щось про Чорного Ворона – то буду я»* [103, с. 44].

Загалом псевдоніми посідають в антропонімічній системі роману «Залишенець. Чорний ворон» важливе місце. Будучи різновидом власних найменувань героїв твору, вигаданим особовим найменуванням, псевдоніми використовують представники окремих груп суспільства (письменники, публіцисти, композитори, актори, художники, співаки, громадсько-політичні діячі, злочинні елементи) поряд із своїм справжнім іменем та прізвищем або замість них з метою конспірації через причини особистісного, політичного та юридичного характеру [68, с. 240].

Як зазначає Н. Павликівська, найчисленнішими у громадсько-політичній псевдонімії ХХ століття були псевдоніми ОУН-УПА [68, с. 240]. Зважаючи на характер висвітлених у творі подій, саме особисто вигадане,

прибране головними героями роману Василя Шкляра «Чорний Ворон. Залишенець» прізвище (іноді ім'я) використовувалося для того, щоб приховати своє справжнє найменування й уникнути переслідування себе й своїх рідних існуючою владою.

В аналізованому романі ми виявили 32 власні назви – псевдонімів, що становить 16,2 % від усіх антропонімів: *Чорний Ворон, Вовкодав, Вовкун, Чорт, Зірвиголова, Ходя і Біжу, Гамалія, Завірюха* та ін.

Оскільки в аналізованому романі висвітлено повстанську боротьбу українців проти окупаційної влади у 1920-х роках, то, відповідно до змісту передачі реальних подій, текст твору насичений власними назвами – псевдонімами (прізвишками) отаманів. В основі творення усіх цих псевдонімів наявна, на нашу думку, характерна ознака особи. Так, псевдоніми *Чорний Ворон, Вовкодав, Хмара, Ходя, Біжу, Гонта-Лютый, Зірвиголовата* ін. – це найменування отаманів або людей, які брали участь у висвітлених у творі історичних подіях.

Саме прізвиська на позначення осіб ґрунтуються на таких характерних ознаках, як акцентування певних аспектів діяльності, особливостях зовнішнього вигляду, характеру поведінки, тобто є описовими назвами, характеризують особу за певними її властивостями. Наприклад, головний отаман іменується у романі Чорним Вороном, можливо за зовнішнім виглядом: «*Чорный Ворон – непримиримо хитрый и упрямый враг. Возраста около тридцати лет. Высокого роста, черная борода, длинные черные волосы до плеч. Глубоко посаженные глаза тоже темные, взгляд тяжелый, медлительный, выражение лица суровое...*» [103, с. 12]. Чортом називали Веремієвого ад'ютанта, вважаємо, також за зовнішнім виглядом: «*Якось уночі до них знову прибився Чорт – Веремієв ад'ютант, що мав кругле совине лице і такий же, як у сови, закандзюблений ніс....*» [103, с. 178]; «*...Одного разу прийшов уночі з чужим, схожим на сову чоловіком, який мав ширшу, ніж довшу, голову й закандзюбленого носа. «Не бійся, Ганнусю, це Чорт, - сказав*

Веремій. – Гарний хлопець, то він тільки зверху такий набурмосений». Чорт спробував усміхнутися, проте став ще страшнішим...» [103, с. 46]; «То був Ярко, найдужчий у селі парубчисько, що жив біля Кривого Узвозу. Про нього що завгодно можна було почути, казали, що він розгинав руками підкови, кулаком забивав у землю кілки, міг подовгу стояти на голові, вигинатися колесом і котитися, куди йому треба, а то якось підліз під бугая, взяв того за передні ноги й підняв над землею... Ось де небачене диво – хлопець став вітром, розчинився у ньому, став вихором, веремієм, бо видно ж, недарма він і звався Ярком, по-дорослову – Веремієм» [103, с. 45]»; «...козак із широко ошкіреним ротом, з якого визирали чималі ікла... Цей любить воювати тіки вночі. Через те й назвали його Вовкулакою ...» [103, с. 39]; «...Як він умів роздрочити хлопців до гарячого діла! Як його розбурхував запах московської крові...» [103, с. 361]. Тому і прізвисько, на нашу думку, міг отримати за схожістю з вовком.

Невіруючий – це прізвисько козака Хоми, який ніколи ніому не вірив, з недовірою ставився до всього, про що говорять такі рядки: «*Хома, звісно ж не вірив, що Хмара загинув*» [103, с. 362]; «*Еге, налякаєш, – не повірив йому Невіруючий Хома*» [103, с. 316]; «*Невіруючий Хома дивувався, як можна вірити богині-жінці*» [103, с. 361]; «*...то що сперечатись з Невіруючим Хоמוю? Він би все одно не повірив*» [103, с. 362].

Представника Китаю в УНР Чань Хунь Мунь Василь Шкляр наділяє псевдонімом Ходя, оскільки, як пояснює автор, тоді саме так називали китайців: «*...Після того, як ми його прихопили на Лебединській цукроварні під час вистави «Шельменко-денщик», Ходя без особливої муштри напрочуд швидко прижився в нашому загоні. Як тут і був... Ходя скидався на якогось Тугай-бея... Ходя виявився віртуозом рукопашної сутички...» [103, с. 120-121]. Окрім того, письменник для іменування згаданого героя використовує здрібніло-пестливі форми звертання: «*Ходюню, вперед...*», даючи цим самим певну оцінку характеристику персонажу.*

Як бачимо з наведених вище прикладів, Василь Шкляр переважно дає вмотивовану характеристику псевдонімів персонажів роману.

За структурою прізвиська у романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» в основному є простими, тобто дорівнюють одному слову: *Босий, Веремія, Вовчура, Яструб* тощо.

Подекуди автор вживає складні словосполучення із синтаксичним зв'язком узгодження: *Чорний Ворон, Гонта-Лютий*, в яких названо особу та його ознаку. До складних прізвиськ, які трапляються у тексті роману «Залишенець. Чорний Ворон», відносимо найменування *Зірвиголова, Жуйвода, Чорновус, Здобудь-Воля*.

Усі антропоніми, виявлені нами в романі «Залишенець. Чорний Ворон», залежно від носія найменування вважаємо за доцільне поділити на такі групи:

- антропоніми – найменування чоловіків: *Василь Чучупака, Петро Чучупака, Прокіп Пономаренко, Яша Гальперович, Павло Солонько, Симон Петлюра, дядько Трохим, Афанасій Карпович Колюжний, Петрусь, Костя Блакитний, Сиром'ятніков, Красуцький, Варфоломій, Шаєвич, брати Момоти, Ларіон Загородній, отець Олексій, лісник Гречаний, командир ескадрону Митрюха Герасімов, Яків* та ін.; загалом 119 одиниць, що становить 60,4 % від усіх антропонімів.

- антропоніми – найменування жінок: *Євдося, Ганнуся, Танасиха, матінка Єпистимія, Онися, Уля, Тіна (Валентина), баба Марія, Єва, Меланя* та ін.; таких поетонімів ми виявили 23 одиниці (11,7 %).

- власні назви відомих людей, істориків, письменників, громадських діячів, літописців, князів тощо: *Тарас Шевченко, Квітка-Основ'яненко, Мойсей, Максим Залізник, Наливайко, гетьман Хмель, Леся Українка, Шуберт, князь Потоцький, Гіппократ, Ленінтощо*; усього 23 найменування (11,7 %). Названі особи не є персонажами аналізованого твору, а лише згадуються Василем Шклярем задля висвітлення подій.

Для кращого унаочнення продуктивність вживання автором історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон» виокремлених нами груп антропонімів ми відобразили у діаграмі (Додаток Б).

Серед виявлених груп антропонімів фіксуємо значну кількість зменшено-пестливих імен, якими автор іменує героїв на зразок *Маруся, Петрусь, Юрась*. Такі оніми набувають певної експресії, що проявляється у доброзичливому ставленні персонажів один до одного: *Ганнуся, Захарко, Зінько, Євдося, Івась, Карнусь, Куземко (Кузьма), Ларик, Меланя, Микитась, Митя, Онися, Охтанась (Панас), Сашуня, Уля, Юрась*.

Відповідно до висвітлених в аналізованому романі історичних подій, розгортання сюжету у тексті твору переважають антропоніми на позначення осіб чоловічої статі. З наведених нами вище прикладів бачимо, що структура онімів різноманітна:

- однокленні прізвищеві найменування (прізвиська): *Деркач, Панченко, Гордієнко, Загородній, Ткаченко, Калюжний, Болбочан, Кандигін, Вольський; Ходя, Біжу, Гонта-Лютій, Туз, Гарасько, Босий, Гриб, Квочка, Коляда, Сутяга, Фершалта ін.* («Унав кінь Їжака, той заліг, поклав на коня карабін – пах-пах, і затих. За ним вилетів із сідла Добровечір, нога застрягла в стремені, зляканий жеребець волочив його по землі...») [103, с. 54]; «Ворон понуро дивився на Деркача, Чучупаку, Панченка: як можна було привести цю гниду в табір?» [103, с. 72]; «Гупало кивнув їм, щоб зоставалися на місці, а сам відвів гостей убік, де вони повсідалися на землю» [103, с. 169]).

- «ім'я + прізвище»: *Василь Чучупака, Павло Солонько, Юрко Залізник, Тиміш Компанієць, Денис Гупало, Олекса Добровольський, Захарко Момот, Володимир Курський, Прокіп Квочка, Ничипір Петриченкота ін.* («До того ж схарапуджені коні, прив'язані до тину, намертво позаиморгували вузли на поводах, і Василь Чучупака шаблею розрубав того вузла, аби мерцій відв'язати Зірку» [103, с. 17]; «Гупалові охоронці Мартин Дорошко та Федір Момса, які сиділи на конях, тримаючи рушниці навпереваги, весело

переморгнулися: оце по-нашому!» [103, с. 169]; «*В такі хвилини веселість навідувала й Захарка Момота, але зараз його кругле качконосе лице зацепеніло в холодному спокої...*» [103, с. 233]). Серед наведених двочленних антропонімів значну кількість становлять власні назви російського та єврейського походження: *Єфім Євдокімов, Федька Песков, Митрюха Герасимов, Сеня Кацман, Аврум Віткуп, Яша Гальперович та ін.* («*І тоді до нього, вже мертвого, підійшов вислозадий командир ескадрону Митрюха Герасимов...*» [103, с. 17]; «*По праву руку від Сєні Кацмана сидів діжкуватий начальник упродкому Сиром'ятніков, із пащеки якого тхнуло, як із жомової ями, а лівобіч крутив на всі боки качиною головою начальник ревкому Долбоносів. У нього й справді був ніс-долото, плескатий і довгий, як у качура*» [103, с. 57]; «*Минуло ще дві години, поки Дядюра привіз Аврума Віткупа*» [103, с. 240]); з наведених прикладів бачимо, що Василь Шкляр, даючи найменування особам російського походження, які працювали на радянську владу, супроводжує їх негативною характеристикою – *плескатий ніс, вислозадий тощо*;

- «ім'я»: *Василь, Ларіон, Мефодій, Хома, Панас, Денис, Гарасько, Карпусь, Василюк, Євдося, Тіна, Єва (пані Єва) та ін.* («*Так собі міркувала Ганнуся, стоячи біля причілка хати, аж поки вгледіла на вершечку акації чорного ворона*» [103, с. 24]; «*Москалюги миттю звітрилися з палати, можна було перевести подих, але поруч лежав мертвий Петрусь, за стіною стогнали поранені, і Чорновуса раптом охопив сором за ці перев'язані руки*» [103, с. 37]; «*Той так криво моргнув, що Ларіон не розібрав: чи Ворон йому підтакнув – аякже, наглянемо, чи дав знак, щоб він менше патякав про гайсинське золото*» [103, с. 177]; «*Чи потрапили в руки більшовиків, чи впали від голоду десь у дорозі – Гриць не знає*» [103, с. 332]);

- «ім'я по батькові / ім'я по батькові + прізвище»: *Афанасій Карпович Калюжний, Семенов Степан Іванович, Федір Іванович Касатонов, Ада Михайлівна Лібчик та ін.* («*...мусив пішки йти звичайний тутешній*

службовець, а саме землемір Петро Минович Горовий...» [103, с. 265]; *«Уповноважений третього відділу Повноваженого представництва ГПУ на Правобережній Україні Володимир Михайлович Курський допитував лісовиків у холодній кімнаті підвалу...»* [103, с. 302]; *«Гладун виявився першим заступником голови окружного виконкому Федором Івановичем Касатоновим»* [103, с. 318]; *«Її посвідка в шовкових палітурках пахла парфумами і потверджувала, що перед вами уповноважений Кам'янського генеру Ада Михайлівна Лібчик»* [103, с. 319]).

Трьома прикладами засвідчено у тексті аналізованого нами роману іменування особи за патронімом: *Бениха, Танасиха, Хтодиха*: *«Вони вдвох випивали по чарці, до столу підтюпцем дріботіла заклопотана Бениха...»* [103, с. 39]; *«Ганнуся з матір'ю, вхопивши одержину, повилітали з хати, а Танасиха шкандибала за ними вслід...»* [103, с. 108], *«...Вона вхопила десяток яєць, побігла до ворожки Хтодихи...»* [103, с. 67].

Окремою структурною групою вважаємо антропоніми моделі «загальна назва + власне ім'я (прізвище)»: *отець Олексій, отець Тимофій, матінка Єфросинія, лісник Гречаний, чорноліський отаман Пилип Хмара, поручник Калюжний, комісар 145-ї дивізії Дибенко, сотник Бойко, генерал Тютюнник, полковник Манжула, генерал Гулий, сотник Бойко, міліціонер Пасічник* та ін. (*«Отець Олексій перехрестився і мерзлякувато повів плечима...»* [103, с. 9]); *«А в хаті лісника Гречаного вже пахло упрілим борцем...»* [103, с. 16]; *«І генерал Гулий був певен, що без цього не обійдеться...»* [103, с. 211]; *«Сотник Бойко з Чикирдою взяли по цигарці...»* [103, с. 127]. Здебільшого загальні назви у складі наведених нами прикладів є вказівкою на звання, посаду, вид діяльності тощо.

Зазначимо, що у тексті історичного роману В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» фіксуємо велику кількість прізвищ, що належать росіянам, тобто антропоніми російського походження: *Антропов, Козицький, Какавишніков, Косовороткін, Сиромятніков, Козлодоєв, Кузякін, Глазунов,*

Дьяконов, Хлопушин, Болбочан, Чеботарьов, Лисин, Семедянкін, Безпамятний, Щербак, Самохін, Карпухин, Ленский, Бергавинов, Ледяев, Вольський, Кандигін, Голубчик. Усі вони тільки називають героїв, хоча до декотрих автор подає тлумачення, тобто є характеристичними власними назвами: *начальник ревкому Долбоносів («У нього й справді був ніс-долото, плескатий і довгий, як у качура»); воєнком Красуцький («добродушний і хитрий хохол, чепурний та наодеколонений, як і всі потайні п'яниці»).*

Говорячи про функціональне призначення поетонімів у художньому тексті (на прикладі історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон»), зазначимо, що більшість дослідників мови творів вважають, що без аналізу онімного простору справжнє розуміння тексту, його глибинних, підтекстових змістових шарів, просто неможливе. Власні назви в тексті дають неоціненну інформацію для інтерпретації цього тексту, нерідко й таку, що іншими способами в тексті не виражена. Вони забарвлюють, увиразнюють текст, виконуючи й істотну текстотвірну функцію. Щоб по-справжньому оволодіти текстом, треба розібратись і в тих власних назвах, які вжито в тому чи іншому тексті [34, с. 69].

Говорячи про стилістичну функцію в літературній онімії, перш за все варто окреслити сутність поняття «стилістична функція». Цей термін, на нашу думку, доречно вживати не в однині, бо насправді стилістичне навантаження поетонімів у художньому тексті багатоманітне.

Е. Магазаник розрізнув у цьому навантаженні ономастилістику та ономапоетику. У першому випадку йдеться про стилістичне забарвлення, про різні форми зв'язку імені й образу. З ономапоетикою ж маємо справу тоді, коли в літературному онімі так чи інакше шифрується, виражається концепт твору, певний зв'язок з іншими творами інших авторі [60].

Однак зазначимо, що в кожному ономастилістичному вжитку власної назви наявні елементи ономапоетики: поетонім пов'язаний не тільки з відповідним образом, а й з художнім текстом у цілому.

Свого часу багатьма ученими-ономастами було висунуто ряд розгорнутих функціональних класифікацій літературної онімії. Одну з них, орієнтовану тільки на літературну антропонімію (за термінологією автора: літературно-художню антропонімію), розробив Л. Белей, виділивши чотири групи літературних антропонімів – нейтральні, характеристичні, дейктичні та ідеологічні [2, с. 8-10].

Перша група, як вважає автор, позбавлена супровідних конотацій. Характеристичні ж антропоніми за їх провідним функціональним забарвленням поділяються на чотири підгрупи:

1) національно (чи регіонально) значущі, які передусім і створюють потрібний авторові національний колорит твору, часто – з різними супровідними конотаціями;

2) хронологічно значущі, що сприяють локалізації твору у певному часі; цей розряд поетонімів є особливо істотним для творів на історичну тематику;

3) соціально значущі антропоніми відбивають соціальний статус персонажів, їх міське чи сільське походження, професію тощо;

4) характеристично-оцінні оніми слугують передусім для емоційно-експресивної оцінки й поділяються Л. Белеєм на експресивно-оцінні (тут виступає оцінка, експресія як така, з різними ступенями її вияву – таких ступенів вирізняють більше десяти) та інформаційно-оцінні (тут оцінка розшифровується внутрішньою формою оніма, виражаючися твірною основою, а не суфіксом, як у першому випадку) [2, с. 15].

Дейктична функція – це вказівка літературного оніма на реальний прототип персонажа чи його протонім.

Ідеологічну ж функцію онімів дослідник убачає тільки в безцеремонному втручанні панівної більшовицької ідеології у сферу духовної культури нації. Ідеологічний тиск на літературу й, відповідно, літературну онімію – з виділенням бажаного й табуйованого для даного часу

й даної країни – більшою чи меншою мірою проявляв себе в усі часи.

В інших працях з літературної ономастики можна зустріти й інші рубрикації поетонімів, але вони не є принциповим запереченням одна одної, розставляючи лише дещо інші акценти на членуванні стилістичного навантаження власних назв у художньому тексті. Зазначимо, що таке членування практично завжди є певною мірою штучним, умовним, оскільки оніми в тексті високої художності виконують одразу багато різних функцій: їм органічно притаманна поліфункціональність [2, с. 15-16].

Оскільки художній твір – це, передусім, зображення людей, суспільства, відповідно їх діяльності, то найвагомішою групою власних назв для художнього твору є антропоніми.

Не є винятком і історичний роман Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», де значну частину онімів становлять антропоніми. Стилiстичні функції власних назв, виявлених нами у тексті аналізованого роману, надзвичайно різноманітні: від звичайного іменування персонажів, їх характеристичної ролі до відтворення сутності та реальності зображуваних у романі подій.

Так, текст історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон» – багатючий ономастичний простір, заповнений всіма можливими розрядами власних назв, серед яких значну кількість становлять власні найменування людей, які одержали додаткове семантичне наповнення завдяки майстерному використанню автора твору.

З огляду на те, що у сюжетній канві твору є багато персонажів, мова роману назвичайно насичена антропонімами, тому стає майже онімічною. Провідними антропонімами твору є, звичайно, імена головних героїв: *Чорний Ворон, Веремія, Василь Чучупака, Вовкулака, Ганнуся, Гонта-Лютий, Добривечір, Євдося, Завірюха, Тіна (Валентина), Ходя, Семен Чучупака, Чортта* ін.

Отже, антропонімія історичного роману Василя Шкляра «Залишенець.

Чорний Ворон» представлена значною кількістю власних назв. Здебільшого це власні назви-псевдоніми, а також імена (як в офіційній формі, так і в розмовно-побутовій або зменшено-пестливій формі), імена та прізвища, рідше – власні назви на позначення імені по батькові та прізвище.

2.2. Топонімний простір художнього твору

Другою великою групою власних назв в історичному романі В. Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» є топоніми, що відіграють важливу роль у структурно-семантичній організації художнього тексту, яка полягає у просторовій локалізації об'єктів.

Важливо зазначити, що топоніми постачають історичну, етнографічну, конотативну та інші інформації, формують індивідуально-авторську картину світу, в якому живуть персонажі.

Топоніми в романі «Залишенець. Чорний Ворон» передусім різняться тією роллю, яку вони виконують у розвитку сюжету та композиції твору. Так, в аналізованому нами романі Василя Шкляра є географічні назви, які безпосередньо пов'язані з головною сюжетною лінією, з основними персонажами: *Україна, Холодний Яр, Чорний шлях, Чигирин, хутір Кресельці, Лебедин, Збруч, Звенигородщина, Ірдинські болота, Зелена Діброва, Сміла, Жаботин* та ін.

З огляду на сюжет аналізованого твору, майже усі топоніми, виявлені нами в тексті (144 одиниці, 34,9 % від усіх поетонімів), є географічними назвами території України, лише незначна кількість поетонімів є власними назвами на позначення закордонних географічних об'єктів. Керуючись класифікаціями власних назв, запропонованими відомими українськими ученими-ономастами Д. Бучком та М. Торчинським, серед усіх виявлених нами топонімів ми виділяємо такі групи: ойконіми, адміністратоніми, гідроніми, дримоніми, ороніми, урбаноніми.

Так, у тексті твору ми виявили значну кількість ойконімів (82 одиниці, що становить 56,9 % від усіх топонімів) – вид топоніма, власна назва будь-якого поселення: міста, села, а також назви хуторів, висілків і под. [11, с. 130], серед яких виокремлюємо названі нижче підгрупи.

Назви міст: *Київ, Кременчук, Харків, Чигирин, Черкаси, Звенигородка, Знам'янка, Умань, Лебедин, Одеса, Тернопіль, Остріг та ін.* («...– Я на Зірці ще увійду до Києва...» [103, с. 16], «...що довкола головних доріг кишили тоді регулярні частини червоних, котрі день у день прибували цілими ешелонами на станцію Бобринську й розповзалися, як мурашва, в напрямку Чигирина, Кам'янки, Черкас, Звенигородки, Знам'янки...» [103, с. 25], «...перед Лютневою революцією він дістав призначення до Другої дивізії, яка дислокувалася тоді в Умані...» [103, с. 31], «...генерал Безручко поведе частину військ на Київ, генерал Удовиченко – на Одесу...» [103, с. 169]).

До групи ойконімів також зараховуємо назви на зразок: *станція Бобринська, станція Цвіткове, заїзд Винокура, станція Фундукліївка* («Торік на станції Фундукліївка вони перестріли поїзд Ростов – Київ, де в одному з вагонів якесь чекістське цабе везло цілу скриню награвованого золота й коштовного каміння» [103, с. 160]).

Більшість ойконімів – назв міст, вживаних автором в аналізованому романі (*Чигирин, Звенигород, Умань, Лебедин, Кам'янець* тощо), пов'язані з відомими історичними подіями, висвітлення яких підтверджують такі рядки: «...Отряд Черного Ворона в настоящее время насчитывает около 300 пеших и 75 конных хорошо вооруженных бандитов. Оперирует преимущественно в Звенигородском, Черкасском, Чигиринском уездах... (Из донесения уполномоченного Кременчуцкого губ чека в Чигиринському повіті від 4 листопада 1921 року)» [103, с. 12], «Наступного дня він уже був у Черкасах, куди також докотився грім революції...» [103, с. 35], «Командиром Першої кінної Холодноярської дивізії призначаю отамана Загороднього. Дивізії обняти такі терени: Єлисаветград, Новомиргород,

Златопіль, Шпола по залізниці бобринська, Медведівка до Дніпра, Чигирин, Знам'янка (із розпорядження)» [103, с. 188].

Значною кількістю ойконімів у тексті твору представлені назви сіл (селищ, хуторів): *Мельники, Пилипівка, Городище, Голоківка, Старосілля, Кам'янка, Демурин, Гудзівка, Мурзинці, Журавка, Капустине, Капітанівка, Копичинці, Шидлівці, Дунаївці, Стецівка, Скаліватка (села, селища), хутір Заяча Балка, хутір Кресельці, Богуновий хутір, Ляців хутір та ін. («Невеликим загonom, тридцять п'ять козаків, вони майже парадом зайшли в Капітанівку» [103, с. 52], «Відразу після амністування холодноярців червоні посунули до Мотриного монастиря – їхня лава тяглася лісовою дорогою від хутора Кресельці аж до плоскогір'я...» [103, с. 80], «Дерева – червонопикий здоровило з кривою люлькою в зубах – саме загітував у Мурзинцях семеро парубків, які тільки й ждали, щоб хтось посадив їх на коней» [103, с. 115], «Жаль, що не послухалися Загороднього, бо тоді б, може, розминулися з котовцями, яких чорти винесли прямо назустріч біля Журавки, відразу ж за Капітанівкою...» [103, с. 208]).*

Серед ойконімів – назв зарубіжних міст (здебільшого російських) вживаються такі ойконіми, як: *Москва, Томськ, Ростов, Горки: «...молоде, зелене щеня, що рано вбилося в пір'я ще в латинському загоні ВЧК «Свеаборг», який у вересні 1918-го охороняв – кого б ви думали? – охороняв у Горках самого Леніна» [103, с. 71]; «...зупинити поїзд – то вже був вихід у ширший світ. Вихід на Ростов і Москву, чий невгамовний народець безнастанно снував нашими залізницями...» [103, с. 352].*

Що стосується адміністратонімів (адміністратонім – вид топоніма, власна назва офіційно визнаних адміністративно-територіальних одиниць [85, с. 29]), то їх вживання репрезентується такими назвами, як: *Україна, Українська Народна Республіка (УНР), Київська губернія, Німеччина, Австро-Угорщина, Туреччина, Крим, Болгарія, Польща, Правобережна Україна, Чигиринський повіт, Звенигородщина, Кацапщина, Китай,*

Брянщина, Донбас та ін. («...До Гризла почали сходитися селяни зі всієї Звенигородщини...» [103, с. 43]; «... –Я тожже козак. Правда, із Брянщини, но в нас там хохлів півсела» [103, с. 123]; «– З яких це пір на Кацапщині завелися китайці? – спитав я» [103, с. 131]; «Спершу до Холодного Яру прибув посланець із Польщі від уряду УНР полковник Манжула...» [103, с. 142]); «Сам Гамалій навідається до них через кілька днів, бо тепер має пильну справу – Ялисей Лютий запросив його на раду з отаманами Криворіжжя» [103, с. 173]. Усього таких назв у тексті роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» ми нарахували 24 одиниці (16,7 % від усіх топонімів).

Відповідно до розвитку подій у романі, часто у тексті твору автор послуговується адміністратонімом *Україна*: «– Живи-и-и!!! – на весль голос закричав Чучупака, і не знати було, до кого звертався він в останню хвилину – чи до брата, чи до свого гайдамацького полку, чи, може, до України» [103, с. 16]; «Ніколи не ховався від кулі за чужу спину. Ти знав, на що йдеш заради матері України» [103, с. 241].

У тексті роману «Залишенець. Чорний Ворон» значну групу становлять дримоніми (дримонім – вид топоніма, власна назва будь-якої лісової ділянки, бору, гаю тощо [11, с. 82]) – 16 одиниць (11,1 % від усіх виявлених топонімів): *Висока Гребля, Гунський ліс, Лебединський ліс, Мурзинський ліс, Попівський ліс, Хлипнівський ліс, Сірий ліс, Носачівське поле, Графський ліс, Чутянський ліс, Чорний ліс* та ін. «Вона справді не знала, що з Веремієм, – докотилася чутка, що загинув під Гунським лісом і там його поховали, а потім люди казали, що ні...» [103, с. 23]; «Урочище Висока Гребля лежало верст за три від села, там, на пагорбі, стояв вітряк Веремієвого дядька Трохима, котрий теж подався до лісу...» [103, с. 45]; «Залишаючи Чорний ліс (хтозна, що вони надумують після того, як стільки всього тут рознюхали), я думав, як помститися за «отаманську раду»» [103, с. 222].

У тексті аналізованого нами роману незначну кількість становлять гідроніми, їх усього 8 одиниць (5,5 % від усіх виявлених топонімів): *Волга,*

Гайдамацький став, Дніпро, Ірдинські болота, Ірдинь, Збруч, Гнилий Тікич, Тясмин («Коли переїжджали місток через Гнилий Тікич, надворі вже розвиднілося» [103, с. 212]; «Завівши нас до найближчої хати по той бік Збруча, Маруся, нічого не пояснюючи заспаному господареві, швиденько попрощалася і майже побігла назад, бо вже розвиднялося» [103, с. 276]. Більшість із цих гідронімів – це назви річок, які протікають територією України, одна назва (*Волга*) – територією Росії (відповідно до висвітлених подій та розвитку сюжету).

У романі «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра виокремлюємо 7 оронімів (4,9 % від усіх виявлених фонових онімів). Оронім – вид топоніма, власна назва будь-якого елемента рельєфу земної поверхні позитивного / додатного (*вал, гора, горб, гряда, кряж, мис, скала*) й негативного / від’ємного (*балка, вертеп, долина, западина, котловина і под.*) [11, с. 144]: *Великодня гора, Криве провалля, Лисяча балка, Моринські яри, Носачівське поле, Озірянська гора, Стрилиця (гора); «Цією скатертиною і був йому ось цей білий сніжок, що вперше сьогоріч притрусив землю і цей тепер ліниво пролітав над Ірдинськими болотами» [103, с. 15]; «У Лисячій балці, недалеко від Мокрої Калигірки, його перестріли козаки Семена Гризла....» [103, с. 38].*

Малочисельною серед усіх виявлених у романі «Залишенець. Чорний Ворон» власних назв є група урбанонімів. Урбанонім – вид топоніма, власна назва будь-якого внутріміського об'єкта: вулиці, площі, парку, скверу, окремого будинку (театру, церкви, будинку культури) та ін. [11, с. 184]. В аналізованому нами художньому твору усі такі власні назви – це назви окремої будівлі (монастиря чи церкви). Їх усього 7 (4,9 % від усіх виявлених фонових онімів): *Івано-Златоустівська церква, Лебединський монастир, Мотронинський монастир (у тексті часто трапляється назва «Мотря»), Онуфрійівський монастир, Свято-Миколаївський монастир, Свято-Троїцька монастирська церква, Троїцька церква («День у день їх обступали нові*

чутки: то казали, що пораненого Веремія переправили лікуватися аж до Польщі, то пішов поголос, нібито він сидить у черкаському допрі, хтось божився, що бачив його в Онуфрійському монастирі перевдягнутого ченцем...» [103, с. 66]; «Вони вдерлися до другої – Свято-Троїцької – монастирської церкви, де почали хапати й ховати за пазуху все, що блищало...» [103, с. 83]; «Наступного дня на Носачівському полі черниці Лебединського монастиря підібрали і поховали в рову попід лісом більше сотні полеглих козаків...» [103, с. 147]). У мові художньої літератури загалом та в історичному романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» урбаноніми (назви храмів) постають передусім як назви творів архітектури, важливої частини християнської (і української зокрема) культури.

Для кращого унаочнення продуктивність вживання автором історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон» виокремлених нами груп топонімів ми відобразили у діаграмі (Додаток В).

Аналіз будовивиявлених нами топонімів дозволяє виокремити такі структурні типи: однослівні оніми (*Брянщина, Городище, Дніпро, Жаботин та ін*), серед яких трапляються складні назви на зразок *Австро-Угорщина, Доброводи, Єлисаветград, Кальніболото, Новомиргород, Старосілля*; багатослівні оніми (*Заяча Балка, Кривий Ріг, Малі Миньки, Гнилий Тікич та ін.*). Серед останніх, багатослівних, велика частина топонімів на зразок *Гайдамацький став, Кременецька губернія, Ляців хутір, станція Бобринська, Мельничанські хутори*, де один із компонентів є загальною назвою.

Отже, топонімія історичного роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» є надзвичайно багатою та різноманітною; переважно це ойконіми – назви міст, сіл (селищ, хуторів), що пояснюється розвитком висвітлених історичних подій того часу.

2.3 Фонові оніми: склад, завдання, функції

Інші групи онімів художньої мови, які прийнято називати фоновими, мають другорядне значення у структурно-семантичній організації того чи іншого твору. До цієї групи найчастіше зараховують зооніми, космоніми, теоніми, міфоніми, артїоніми, біблїоніми, гемероніми, хрононіми, хрематоніми, ергоніми.

В історичному романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» група фонових онімів нараховує 71 одиниць (17,2 % від усіх виявлених нами у тексті твору власних назв), серед яких: теоніми, зооніми, агїоніми, хрематоніми, ергоніми, хромоніми.

Найбільш чисельною серед зазначених вище груп онімів є група ергонімів. Ергонім – власна назва певного об'єднання людей: організації, партії, установи, закладу та под., зокрема магазину, перукарні, ресторану та ін. [11, с. 85]. У романі «Залишенець. Чорний Ворон» ми виявили 22 ергоніми, що становить 31% від усіх фонових онімів: *Армія УНР, Омська школа прапорщиків, Кременчуцький губчек, Перша кінна Холодноярська дивізія, ресторація «Софія», Уманське училище, Вища Отаманська Рада, лавка Ліхтера, Дивізія Котовського та ін.* («...Із донесення уповноваженого Кременчуцького губчека в Чигиринському повіті...» [103, с. 12]; «У Ворона (тоді ще не Ворона, а штабс-капітана Черноусова – зробили в Армії з Чорновуса) за плечима вже була Омська школа прапорщиків...» [103, с. 31]; «Повернувся він через довгих шість років, бо після німецького фронту ще воював у кінно-гарматному дивізіоні Армії УНР» [103, с. 46]; «...Та і як вони могли знати, якщо відбулося те в Києві за високими мурами Лук'янівського тюрподу» [103, с. 301]). Більшість із виявлених нами власних назв – ергонімів чітко відображають історичні події, які висвітлені в аналізованому художньому творі, та відтворюють тодішню напружену атмосферу, передають сутність та жорстокість діянь радянської влади.

Не менш чисельною серед фонових онімів, виявлених у тексті роману «Залишенець. Чорний Ворон», є група теонімів: 20 власних назв (28,1% від усіх виявлених фонових онімів). Теоніми – назви богів і божеств – умовно можна поділити на монотеїстичні (у тому числі християнські) і політеїстичні (язичницькі). Християнські теоніми традиційно служать для вираження головних морально-етичних цінностей християнства – любові, милосердя, самопожертв [84, с. 123].

У романі «Залишенець. Чорний Ворон» ми виявили такі християнські теоніми: *Господь, Богоматір, Син Божий, Спаситель, Бог* («*Боже духів і всякої плоті, Ти смерть подолав і диявола знищив, і життя світові Твоєму дарував – Сам, Господи, упокой душу усопшого раба Твого Веремія на місці світлім...*» [103, с. 8]; «*Угорі на покуті висіли образи Богоматері та її Сина, а нижче – розгорнуті полотнища двох прапорів*» [103, с. 73]; «*Перед образом Спасителя стояла молільниця, і Чорний Ворон усім єством відчув її близькість*» [103, с. 145]).

До складу теонімів ми зараховуємо і християнські найменування біблійних образів на зразок *Йосип та Марія, Давид, Соломон Єгова* тощо: «*...Там кожна сторінка залита кров'ю, якою впивається і ніяк не нап'ється Єгова. Їхній бог навіть єгипетські ріки перетворює на кров. Давид убиває рідного сина Урію, Соломон прямо в шкіні убиває свого чесного сина-воїна Йоава...*» [103, с. 252]; «*Про те, що ми з тобою, немов Йосин з Марією та дитятком, утікаємо від Ірода до Єгипту...*» [103, с. 263].

Окрім християнських теонімів, у тексті історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон» В. Шкляра ми виявили політеїстичні теоніми: *Дажбог, Сварог, Перун, Мокош* («*Кому в цей день дозволялося їсти дичину, то це хіба Ладимові, бо він був затятим язичником, який молився Дажбогу, Сварогові, Перуну, Мокоші і, що цікаво, незрідка вимолював у них те, що Ладимові було треба*» [103, с. 295]).

Близькими до теонімів є агіоніми (імена святих), оскільки сюди входять також імена вищих духовних істот – ангелів, і ці оніми характеризуються сакральністю, як і теоніми. Агіоніми, залежно від сутності номінованого, виражають відповідні якості, ознаки, надають тексту певного емоційного відтінку піднесеності. У тексті твору таких назв дуже мало – лише 6 одиниць (8,5 % від усіх виявлених фонових онімів): *Іоанн Богослов, Свята Варвара, Святий Ілля, Іван Предтеча, Іван Хреститель, апостол Павло* («*Навіть Об'явлення Іоанна Богослова не малювало черницям того страхіття, яке вже було на порозі*» [103, с. 81]; «*Темніло зарані: поки він одлежувався у Євдосі, свята Варвара увірвала ніч, але дня не продовжила*» [103, с. 132]; «*Мовчить, мовчить, та як почне говорити, то тільки про одне – про орден руки Івана Хрестителя. Він казав, що належить до таємного ордену лицарів руки святого Іоанна*» [103, с. 246]).

Власні назви явищ духовної культури – хрематоніми як назви людських творінь, суспільного явища тощо – в контексті твору становлять, по суті, місткі «згорнуті» інформаційні структури, певний код, що розшифровується компетентним читачем і слугує важливим компонентом структурно-семантичної організації тексту. У тексті роману Василя Шкляра «*Залишенець. Чорний Ворон*» ми виявили 14 хрематонімів, що становить 19,7% від усіх наявних в аналізованому романі фонових онімів: «*Абрау*» (*шампанське*), «*Шельменко-деницик*» (*вистава*), «*Кобзар*», «*Ще не вмерла Україна*» (*пісня*), «*Старий Завіт*» та ін. («*...штабс-капітан Чорновус (уже Чорновус) замовив для панн шампанське «Абрау», для панів офіцерів – карафу житнівки, попросив принести кав'яру, доброї смаженини і ще всякої всячини*» [103, с. 33]; «*...Усім розтулити вуха, бо зараз наш самодіяльний хор виконає славень «Ще не вмерла Україна»*» [103, с. 60]; «*...Невеличкий стіл, ослінчик, а на столі – американська друкарська машинка «Ундервуд»*» [103, с. 89]; «*...Втечете від цього Содому й Гоморри, тільки, я ж кажу, йдіть і нічого не бійтеся, не оглядайтеся, як було велено в Старому*

Завіти...» [103, с. 267]). Як бачимо з наведених прикладів, склад групи хремотонімів досить різноманітний: від назв певного духовного витвору (художнього твору, композиції) до назв марки, моделі тощо промислового чи харчового продукту. Хремотоніми у художньому тексті стають своєрідними віхами наукового і суспільного розвитку людства, атрибутами певних періодів історії або ж ознаками соціального чи матеріального статусу людини.

Хрононіми – власні назви відрізків часу – вживаються у тексті твору також нечасто, в основному як назви історичних епох (подій) або релігійних свят [11, с. 190]: *Великдень, Жовтнева революція, Лютнева революція, Маковея, Святвечір, Спаса* («...*Приїжджайте післязавтра, якраз буде Спаса, – порадив Гупало. – Зустрінемося по-козацькому...*» [103, с. 176]; «...*печена картопля, квашені огірки, помідори, капуста, була сушена тараня, заощаджена спеціально до цього дня, бо який же Святвечір без риби...*» [103, с. 294]; «*І ось нагорода самої долі – перед Лютневою революцією він дістав призначення до Другої дивізії, яка дислокувалася тоді в Умані...*» [103, с. 31]); усього 6 назв (8,5 % від усіх фонових онімів).

Вважаємо за потрібне зауважити, що частина назв релігійних свят є в народній традиції орієнтирами календарного року, а тому в цьому значенні можуть вважатися хрононімами.

Лише трьома прикладами (4,2% від усіх виявлених фонових онімів) засвідчено у тексті аналізовано роману власні назви тварини – зооніми *Галька* (коза), *Зірка* (кобила), *Мудей* (кінь): «*Перед Чорним шляхом, що пролягав через ліс, Ворон потяг за повід ліворуч, але Мудей став як укопаний*» [103, с. 18]; «...*Стоїть у повітці, жує сіно разом з козою Галькою*» [103, с. 13]; «*Сміялися і з отаманової кобили Зірки, яка, зачувши весняну теплінь, втратила сором і терлася об Солонькового жеребця...*» [103, с. 16].

Для кращого унаочнення продуктивність вживання автором

історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон» виокремлених нами груп фонових онімів ми відобразили у діаграмі (Додаток Г).

Серед структурних типів виявлених нами фонових онімів переважають багатослівні назви: *Іоанн Богослов, Свята Варвара, Син Божий, «Ще не вмерла Україна», «Син України» (журнал), Жовтнева революція, Медведівський волвиконком, Народний дім, Омська школа прапорщиків* та ін. Значно менше в аналізованому романі однослівних онімів на зразок *Бог, Великдень, Ірод, Євангеліє, «Одержима»*.

Отже, особливість ономастичності Василя Шкляра (зокрема на прикладі історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон») позначена умінням вводити в художній текст онімний простір, який найбільш вдало вписується в сюжет, тим самим унікально реалізуючи творчий задум. У мовній палітрі аналізованого історичного роману оніми постають особливими засобами виразовості та достовірності зображуваних подій і фактів.

Висновки до розділу 2

Особливістю онімного письма Василя Шкляра (на матеріалі тексту історичного роману «Залишенець. Чорний Ворон») є широке використання найменувань тих осіб, які творили нашу українську історію у 1920-х роках.

В аналізованому творі антропоніми беруть участь у формуванні сюжету, тематики твору, вони наповнені тим художньо-зображальним змістом, якого потребує авторський задум, створюють специфічну ауру, притаманну описуваному часові: прізвища та імена отаманів УПА, звадалося б звичайних людей-повстанців, які посміли піти проти окупаційної влади та боротися за незалежність України.

Ономастикон роману надзвичайно багатий та різноманітний. Заповнюючи онімний простір своїх романів, Василь Шкляр не тільки вводить

у текст значну кількість антропонімів та топонімів, що пояснюється розвитком сюжету, але й вдало та майстерно задовольняє потребу локалізації описуваних подій саме за допомогою власних назв. Вагоме місце у канві аналізованого роману займають фонові оніми, які становлять собою структурну цілісність, у якій виділяємо ієрархічні підпорядкування: статус провідних онімів набувають антропоніми та топоніми, а інші ономастичні класи мають властивості створювати фон оповіді, увиразнюючи окремі деталі життя персонажів, процесу їх мислення, практичної роботи, захоплень, звичок, спостережень тощо.

Отже, художнє мовлення тексту роману «Залишенець. Чорний Ворон» підпорядковує весь ономастикон твору – від антропонімів до фонових онімів. Оніми є яскравими, вагомими прикметами-ознаками стилістичної системи історичних творів Василя Шкляра, потужним засобом, виразові спроможності якого значною мірою розкривають концепцію письменника, задум його твору.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ПОЕТОНІМІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ В. ШКЛЯРА)

Вивченню різних аспектів ономастики, як уже було зазначено вище, присвячена чимала кількість наукових праць. Зокрема, це дослідження вітчизняних мовознавців: Д. Бучка, М. Габорака, В. Горпинича, Ю. Карпенка, І. Ковалика, Л. Масенко, М. Торчинського, М. Худаша, Є. Черняхівської та ін.

Зауважимо, що проблема вивчення ономастики в навчальних закладах (закладах середньої та вищої освіти) була представлена в основному працями російських науковців, однак на сьогодні досить відомим українським ученими в галузі ономастики є М. Торчинський, який є автором навчального підручника «Українська ономастика» (Київ, 2010). Заслужують на увагу і навчально-методичні праці таких дослідників, як Л. Кравченко «Українська ономастика: антропоніміка» (Навчальний посібник, Київ, 2014) та А. Вегеш «Проблеми української літературно-художньої антропоніміки» (Методичний посібник для студентів 5–6 курсів філологічного факультету, Ужгород, 2021).

Висвітлення особливостей вивчення у закладах вищої освіти ономастики загалом та різних класів онімів зокрема потребує, на нашу думку, насамперед окреслення сутності функціонального навантаження власних назв. Адже саме це є одним із аспектів, який підтверджує важливість і потрібність знання студентами (в першу чергу філологами) сутності власної назви, її диференційних ознак, дериваційної структури онімного простору, продуктивності онімних словотвірних типів тощо. Не менш важливого значення набуває і вивчення студентами-філологами особливостей використання власних назв у різностильових текстах.

Зауважимо, що дисципліна «Українська ономастика», в рамках якої вивчаються різні групи онімів, включена лише у навчальні плани

філологічних факультетів, зрідка історичних або ж географічних. За даними навчального посібника М. Торчинського «Українська ономастика» (Київ, 2010 р.), спецкурси або спецсемінари з ономастичних проблем у той час читалися у таких закладах вищої освіти: Волинському національному університеті імені Лесі Українки, Горлівському державному педагогічному інституті іноземних мов, Донецькому національному університеті, Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Луганському національному університеті імені Т.Г. Шевченка, Одеському національному університеті імені І.І. Мечникова, Тернопільському національному педагогічному університеті імені Володимира Гнатюка, Ужгородському національному університеті, Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини, Хмельницькому національному університеті, Чернівецькому національному університеті імені Ольги Кобилянської та ін. [85, с. 7].

Досліджуючи функціональне навантаження онімів у художньому тексті, більшість українських учених (Ю. Карпенко, Т. Крупеньова, С. Насакіна, Л. Новіцька та ін.) розподіляють їх на мовні, мовленнєві та екстралінгвальні. До мовних функцій зараховують номінативну, до мовленнєвих – емоційно-експресивну, апелятивно-комунікативну та текстотворчу, до екстралінгвальних – інформаційно-рекламну, культурно-символічну, соціальну, сугестивну та естетико-просвітницьку [39, с. 16].

Функцією поетоніма у літературному творі можемо вважати «специфічну діяльність оніма у створенні образності художнього мовлення» [13, с. 279]. У найзагальнішому вигляді функцію поетоніма слід назвати «естетичною, поетичною, стилістичною» [13, с. 290]. У будь-якому художньому тексті відбувається естетичне переродження власної назви, що призводить до створення «великого емоційно-змістового «напруження» ... До дії вводяться резерви семантико-стилістичного «айсберга» – власної назви» [35, с. 93]. Літературні оніми виконують ідентифікуючу функцію, але тут є

певна специфіка: «літературні власні назви функціонують як ідентифікаційні ярлики двома шляхами: ... для читача й для референта. У художніх творах, де (зазвичай) поіменовано лише протагоніста, дистанція між читачем і неназваним літературним персонажем більше, ніж читачем і поіменованим персонажем» [34, с. 70].

Повністю погоджуємося з думкою О. Ліпихіної про те, що функції поетонімів не виходять за межі загальнономовних, але з іншого боку, вони отримують нове емоційне забарвлення, інше змістове звучання, тому головною функцією літературних онімів є емоційно-стилістична, тому що на перший план висувається емоційний вплив на читача, який спричиняє появу різноманітних асоціативних зв'язків, завдяки чому персонажі сприймаються глибше. Крім того, важливою для поетонімів є функція характеристики, яка дозволяє «у лаконічній мовній формі надати персонажеві характеристику та одночасно його позначити». Дослідниця пропонує брати до уваги як лінгвальні, так і екстралінгвальні факти та їх реалізацію у текстотворчій, номінативній, комунікативній, апелятивній, дейктичній, образній, естетичній та ін. функціях літературних онімів [32, с. 11].

Такі науковці, як С. Васильєва та Е. Волошина виокремлюють три функції літературних власних назв: номінативну (диференційну, ідентифікаційну), завдяки якій письменник надає персонажам індивідуального характеру, а читач ідентифікує цих персонажів; стилістичну, яка розподіляється на інформаційну (тобто передавання певної інформації про персонажа в межах самої власної назви) та емоційну (тобто здатність власної назви викликати в читача певні емоції та формувати в нього відношення до зображуваного персонажа); експресивну, яка реалізується через прозору внутрішню форму, використання маловживаних наймень, збіг поетоніма з реальним онімом, який має певні історичні асоціації, структурні особливості власних назв, експресивність звукового строю [31, с. 69].

Відомий український дослідник в галузі ономастики Ю. Карпенко виокремлює велику кількість функцій власних назв у літературі: «можна виділити, при бажанні, кількадесят різних функцій, що зосереджуються в групи – інформативну (щось повідомляють про позначуваний об'єкт) та експресивну (виражають оцінку об'єкта й ставлення до нього автора чи персонажів). Окремо від цих двох потужних функціональних блоків можна говорити лише про текстотвірну функцію власних назв» [33, с. 453–454]. Окрім того, Ю. Карпенко виділяє також символічну функцію поетонімів, особливо топонімів, що реалізується за умови передавання не стільки географічної чи історичної інформації, скільки створення образу, який лаконічно виражає цілий комплекс пов'язаних з відповідною реалією уявлень та понять, утримуючи в собі високу емоційну напругу [39, с. 8].

Зважаючи на окреслені вище функції онімів, представлені відомими дослідниками, вважаємо, що вивчення ономастики (зокрема поетонімів) у закладах вищої освіти повинно базуватися на вирішенні цілого ряду лінгводидактичних завдань в єдиному семантичному просторі.

Семантичний простір, як зазначає І. Волянюк, визначається граматичними, орфографічними, лексичними мовознавчими завданнями. Таким простором може бути й онімія, або ж власні назви. Вони тісно пов'язані з культурою, історією країни і, разом із тим, мають специфічні риси морфемної будови, словозміни, словотвору та орфографії. Саме власні назви дозволяють познайомити учня з мовною картиною світу. Разом з тим, педагог у ході роботи може сприяти запам'ятовуванню учнями лінгвістичної термінології [78].

Вивчення ономастики у закладах вищої освіти студентами-філологами довгий час відбувалося відповідно до робочої навчальної програми «Українська ономастика» (2006), яку підготував Г. Аркушин (Волинський національний університет імені Лесі Українки). Як зазначає сам укладач, названий навчальний курс має такі завдання:

- 1) Ознайомити студентів із загальнотеоретичними питаннями ономастики;
- 2) Подати історію виникнення і функціонування власних назв в українській мові;
- 3) З'ясувати особливості правопису, наголошування та відмінювання власних назв;
- 4) Ознайомити з випадками переходу власних назв у загальні і навпаки;
- 5) Дослідити стилістичне використання власних (і псевдо власних) назв у художніх творах українських письменників;
- 6) Ознайомити студентів із найвідомішими українськими ономастами та їхніми працями [85, с. 8].

Однак на сьогодні більшість закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку бакалаврів та магістрів за спеціальністю 035 Філологія (Українська мова і література) послуговуються навчальними програмами з вивчення курсів чи спецкурсів «Українська ономастика» («Основи ономастики», «Ономастика України» тощо), розробленими своїми фахівцями відповідних кафедр.

Так, у Хмельницькому національному університеті для вивчення курсу «Українська ономастика» навчальна програма розроблена доктором філологічних наук, професором М. Торчинським.

Говорячи про особливості вивчення поетонімів у закладах вищої освіти (на прикладі творчості В. Шкляра), зауважимо, що аналіз функціонування власних назв у тексті художнього твору, їх стилістичне навантаження, специфіку семантики, особливості словотвору, продуктивність вживання тощо потрібно починати з теоретичних положень названого розділу мовознавства.

Проаналізувавши наукові та навчально-методичні праці щодо вивчення власних назв загалом, ми з'ясували, що значна їх частина стосується

висвітлення теоретичних понять ономастики. На сьогодні маємо в українському мовознавстві ґрунтовні дослідження таких груп онімів, як:

- антропоніми (етимолого-словотвірна структура);
- топоніми (їх творення, семантика та структура);
- поетоніми (особливості їх функціонування та стилістично-виражальні можливості);
- ергоніми (структурно-семантичні ознаки);
- етніоніми (етимологія, хронологія);
- міфоніми (семантичні, етимологічні, хронологічні особливості) тощо.

На думку сучасного українського ономаста М. Торчинського, «більш поглибленого студювання потребують: денотатно-номінативна структура онімного простору; функціональні та кодифікаційні особливості антропонімів; денотатно-квалітативні, функціональні, стилістичні та кодифікаційні властивості багатьох класів власних географічних назв, а також етимолого-словотвірні ознаки значної частини топонімів; денотатно-квалітативні, твірні та кодифікаційні характеристики поетонімів; денотатно-характеристичні та функціональні особливості інших класів власних назв» [85, с. 9]. Окрім того, зазначає дослідник, до недавнього часу в українському мовознавстві не було цілісного курсу ономастики; а також не було «єдності в ідентифікації тих чинників, які можуть бути покладені в основу систематизації усіх онімів; не простежувалася ієрархія типологічних особливостей найменувань; були відсутні узагальнювальні тенденції у процесі класифікації власних назв» [85, с. 9].

Вказані вище чинники послужили необхідністю підготувати навчальний посібник, в якому б був зібраний матеріал, що стосується вивчення власних назв, які побутують в українській мові. Саме таким підручником стала праця М. Торчинського «Українська ономастика» (2010 р., для студентів факультетів української філології ЗВО), де автор

основну увагу звертає на денотатно-характеристичні, етимолого-словотвірні та функціональні особливості пропріальних одиниць.

Як зазначає М. Торчинський, при вивченні курсу «Українська ономастика» у закладах вищої освіти варто керуватися «головними критеріями структурування онімного простору, які в цілому забезпечують комплексну характеристику будь-якої пропріальної одиниці:

- 1) характер іменованих об'єктів (власне тип денотатів і їхні ознаки);
- 2) особливості творення власних назв (не лише власне спосіб деривації, а й семантика твірних основ, мотив номінації, продуктивність словотвірного типу, етимологія, шлях, походження, час виникнення і структура онімних одиниць);
- 3) функціонування пропріативів (враховуються стилістичні особливості власних назв, сфера їх уживання, а також кодифікаційні ознаки, зокрема правопис та відмінювання)» [85, с. 10].

Основним змістом навчальної дисципліни «Українська ономастика» є власне ономастика як наука; основні ознаки онімів; денотатно-номінативна структура ономастикону; денотатно-квалітативні характеристики пропріальних одиниць; особливості творення і функціонування власних назв; історія ономастичних студій; методи і прийоми вивчення й опису пропріальних одиниць. Мета названого курсу – «вивчення закономірностей розвитку і функціонування власних назв у структурі мови; завдання – ознайомлення з історією вивчення власних назв, особливостями структурування онімного простору, найбільш характерними ознаками онімів, основними методами наукового дослідження пропріативів» [85, с. 11].

Відповідно після вивчення курсу «Українська ономастика» студенти-філологи мають знати, як зауважує автор навчального посібника М. Торчинський, «проблематику сучасної ономастики, основні ознаки пропріальних одиниць, особливості творення і функціонування пропріативів, історію ономастичних студій, методи і прийоми вивчення й опису власних

назв, етимологію основних українських антропонімів, топонімів, інших класів онімів. Студенти повинні вміти з'ясовувати спільні та відмінні ознаки онімів та апелятивів, користуватися основними методами і прийомами вивчення й опису пропріальних одиниць, виконувати комплексний аналіз онімів, з'ясовувати етимологію основних різновидів власних назв, а також виконувати ономастичні дослідження в рамках вивчення названого курсу» [85, с. 11].

Охарактеризуємо ще одну працю, яка є не менш важливою як при вивченні теоретичних аспектів власних назв загалом, так і поетонімів зокрема. Так, ґрунтовне лексикографічне опрацювання ономастичної термінології, що використовується в українському мовознавстві, було здійснене в 2012 році Д. Бучком та Н. Ткачовою у праці «Словник української ономастичної термінології» [11], в якій автори чітко виокремлюють такі розділи ономастики:

- антропонімія (вивчає власні імена людей);
- топонімія (вивчає власні географічні назви, які, у свою чергу, поділяються на класи – ойконіми, гідроніми, ороніми, урбаноніми тощо);
- теонімія (вивчає власні назви різноманітних божеств);
- космонімія (вивчає назви об'єктів зоряного неба);
- ергонімія (вивчає власні назви організацій, виробничих і суспільних об'єднань);
- хрононімія (вивчає назви відрізків часу, історичних подій);
- поетонімія (вивчає різноманітні власні назви в художніх творах) [11].

Зважаючи на викладені вище положення щодо специфіки вивчення ономастики загалом, детальніше окреслимо особливості вивчення поетонімів у закладах вищої освіти (на прикладі творчості українського письменника В. Шкляра).

Вживані відомим українським письменником В. Шклярем у своїх творах власні назви підтверджують не тільки те, що вони тісно пов'язані з

культурою, історією країни, а й мають специфічні риси морфемної будови, словозміни, словотвору та орфографії. Саме завдяки поетонімам студенти-філологи знайомляться з мовною картиною світу, детальніше вникають у сутність лінгвістичної термінології тощо.

Вивчення онімного матеріалу в закладах вищої освіти на прикладі конкретних творів сучасних українських письменників дозволяє реалізувати принцип персоналізації, тобто максимального залучення на заняттях курсу «Українська ономастика» особистості студента, а також його біографічного та мовленнєвого досвіду. При цьому удосконалюються спостережливість, допитливість, зацікавлення своїм родоводом, історією свого міста (села), району, області.

Задля формування зацікавленості студентів у вивченні ономастики загалом та підготовки до більш ґрунтовного опанування ними теоретичних відомостей щодо функціонування поетонімів у текстах художніх творів зокрема у закладах вищої освіти на початку вивчення курсу «Українська ономастика» можна запропонувати слухачам написати науково-творчу роботу на одну із запропонованих тем: «Чому мене так назвали?» або «Що в імені моїм?». Вивченню історичного коріння родини сприятимуть завдання зі створення словників: «Топонімічний словник нашої сім'ї», «Словник найпопулярніших імен нашої школи», «Словник мого міста (села, вулиці, району...))» або ж «Словник зоонімів», до якого можуть увійти клички домашніх улюбленців чи клички тварин загалом.

Запропоновані завдання, на нашу думку, дозволять не лише опанувати ономастичну термінологію (антропоніми, зооніми, топоніми, урбаноніми), а й знайомлять з тими онімами, що їх оточують. Зауважимо, що завдання з ономастики також сприятимуть засвоєнню теоретичних положень таких розділів мовознавства, як «Лексика», «Морфеміка», «Словотвір», а також допоможуть удосконалити орфографічні уміння та навички.

Вивчення такого класу онімів, як антропоніми на прикладі творчості В. Шкляра (історичні романи «Залишенець. Чорний Ворон», «Троща» та ін.) потребують насамперед визначення сутності та місця власних назв у сюжетній канві художнього твору названого письменника. Так, у творчому доробку Василя Шкляра присутня значна кількість антропонімів. Наприклад, в історичних романах «Залишенець. Чорний Ворон» та «Троща» імена виступають яскравою художньою деталлю, через яку можна простежити особливості її образного мислення: *Дзідзьо, Віруся, Деркач, Трохим Голий, Йосип, Корнило, Михася, Мілонький, Петро, Сірко, Славко, Стодоля, Чорний Ворон* та ін. У Шкляра імена не залишаються тільки знаками, за якими читач впізнаватиме на сторінках твору тих чи інших героїв. І «прозорі» імена, з легко відновлювальною етимологією, і часті авторські коментарі до імен (*ад'ютант Чорт, командир Бондаренко, полковник Алмазов, провідник Буревій, свідок Єгови Йосип, крайовий референт СБ Корнило* та ін.) пов'язують їх з характерами самих носіїв. Таке авторське акцентування на іменах своїх персонажів робить ім'я важливим характеротворчим засобом у цьому романі.

Зважаючи на наявний у художніх текстах В. Шкляра онімний матеріал (говоримо про антропоніми), варто запропонувати студентам такі види завдань:

- здійснити класифікацію антропонімів: ім'я, ім'я по-батькові, прізвище, прізвисько, псевдонім, криптонім, кличка, андронім, гінеконім, патронім;
- укласти словник антропонімів;
- окреслити семантичне та функціональне навантаження антропонімів, виявлених в аналізованих текстах;
- визначити структуру антропонімів (одночленні назви: *Бондаренко, Буревій, Петрусь, Ярко*; двочленні на зразок: *Маркіян Павук, Павло Солонько, Яша Гальперович*; тричленні: *Петро Іванович Свердлов*,

Михайло Степанович Тимчак, Афанасій Карпович Калюжний); за структурою виявлені у тексті аналізованого твору антропоніми варто поділили на такі моделі: 1) «ім'я» (*Андрій, Віра, Влодко, Магдалина, Марта, Остап, Соня, Стефа, Теодор* та ін.); 2) «прізвище (прізвисько)» (*Буревій, Волошка, Голенко, Змій, Кум, Ленін, Руднєв, Сосюра, Столєшніков, Халявка, Хорсун, Черпак* та ін.); 3) «ім'я + прізвище» (*Пилип Гишка, Текля Курятник, Богдан Лепкий, Іван Мазєпа, Йосип Мандзюк, Оришка Паньківська, Штефан Прокопишин, Михайлина Стасів* та ін.); 4) «ім'я + ім'я по батькові + прізвище» (*Микола Петрович Довбня, Богдан Сильвестрович Лепкий, Петро Іванович Свердлов, Михайло Степанович Тимчак*).

- з'ясувати продуктивність вживання антропонімів в історичних романах В. Шкляра.

Наприклад, структурний аналіз антропонімів, вживаних Василем Шклярем в історичних романах «Залишенець. Чорний Ворон» та «Троцца», показав, що надзвичайно багато найменувань осіб автор подає у зменшено-пестливій формі або в розмовно-побутовому стилі, тобто одне ім'я може мати декілька різновидів або ж вживатися в неофіційному варіанті: *Андрій – Андрійко, Василь – Василько, Жук – Жучок, Зоня – Зонька – Зонюся, Віруся, Влодко, Івасик, Марійка, Місько, Михайлина – Михася, Параска – Парася, Соня, Стефа – Стефочка – Стефця – Стефуня, Уляна – Улянка, Юрко, Ярослав – Славко – Славцьо, Яруся* тощо.

Ще один лексичний пласт ономастикону романів Василя Шкляра становлять топоніми. В основному це назви, які відтворюють історичні події тих часів, про які йде мова у художньому тексті: *Бережанщина, Карпати, Польща, Тернопіль*; річки *Дніпро, Стрипа*; *Бережанська округа*; села *Зарваниця, Ішків, Купчинці, Раковець*, хутір *Дворище* та ін. Усі ці власні назви безпосередньо пов'язані із художнім текстом і відіграють у ньому певну стилістичну роль.

Тому вивчення онімного простору художніх творів Василя Шкляра на прикладі топонімів має базуватися насамперед на їх класифікації, тобто поділ на певні групи. Також доцільними для студентів-філологів будуть такі види завдань, як: укладання словника топопоетонімів; окреслення семантичного на функціонального навантаження топопоетонімів, з'ясування структури виявлених топопоетонімів тощо.

При вивченні такого класу онімної лексики – топонімів (на прикладі історичних романів Василя Шкляра) – окремо можна зупинитися на таких аспектах, як: правопис складних географічних назв і їх відмінювання, творення прикметників від географічних назв. Частина географічних найменувань за своєю будовою є складними. Найчастіше вони утворюються з двох лексем (іменника і прикметника або ж із двох іменників): *Богунівий хутір, Висока Гребля, Кривий Узвіз, Холодний Яр та ін.* Варто наголосити, що топоніми, до складу яких входить іменник і прикметник чи два іменники, пишуться через дефіс. Наприклад: *Івано-Златоустівська церква, Чигиринський Свято-Троїцький монастир та ін.* Ті географічні назви, які складаються з прикметника та іменника, пишуться окремо: *Мокра Калигірка, Заяча Балка, Малі Миньки та ін.* Звертаємо увагу на написання мікротопонімів: *Гунський ліс, Сірий ліс, Гайдамацький став, Моринські яри, Озірянська гора* тощо.

Багатий та різноманітний онімний матеріал, вживаний сучасним українським письменником Василем Шклярем у своїх художніх творах, дозволяє ефективно використати його як з метою вивчення ономастики, так і для вивчення інших розділів мовознавства.

Пропонуємо варіанти вправ (з використанням власних назв, виявлених у художніх творах Василя Шкляра), які допоможуть закріпити теоретичні відомості з української мови:

Вправа 1. Визначити й з'ясувати, на основі якого способу словотвору виникли наведені слова, охарактеризувати спосіб словотвору, його вияв.

Андрійко, Петрусь, Водяний, Галька, Місько, Євдося, Онися, Танасиха; Старосілля, Звенигородщина, Брянщина, Новомиргород.

Вправа 2. Увести запропоновані слова в речення таким чином, щоб вони були як загальними назвами, так і власними, пояснити правопис.

Сірий ліс, Вовкулака, Лютий, Голий, Їжак, Добrivечір, Хмара, Зелена Діброва.

Також можна запропонувати студентам такі завдання: виконати морфемний аналіз слів – власних назв; утворити похідні прикметники від іменників власних назв, порівняти функції афіксальних морфем при творенні апелютивів та різних груп онімної лексики та ін.

Отже, вживані В. Шклярем в історичних романах (на прикладі «Залишенець. Чорний Ворон» та «Троща») типи онімів мають свою прагматичну скерованість, своє стилістичне навантаження. Використовувані українським письменником власні назви не тільки виконують свою пряму і головну функцію – є назвами людей, об'єктів навколишнього світу, але й переймаються вторинним, додатковим понятійним змістом, стають у мові художнього тексту експресивно-оцінними заміниками апелютивів, збагачуються понятійним значенням. З огляду на зазначене, можемо сказати, що вивчення поетонімів у закладах вищої освіти становить неабиякий інтерес з боку студентів-філологів, а ономастичний простір історичних романів В. Шкляра багатим матеріалом для досягнення теоретичних відомостей не лише з ономастики, а й удосконалення вмінь та навичок з лексики, стилістики, орфографії, морфології.

Висновки до розділу 3

Звертаючись до ономастичної специфіки тексту історичного роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», можемо сказати, що добір онімів у творі зумовлений тематично і стилістично.

Виявлені нами в аналізованому романі оніми не тільки виконують свою пряму і головну функцію – є назвами людей, об'єктів навколишнього світу, але й переймаються вторинним, додатковим понятійним змістом, стають у мові художнього тексту експресивно-оцінними заміниками апелятивів, збагачуються понятійним значенням.

Зважаючи на це, художні твори Василя Шкляра (зокрема історичні романи «Залишенець. Чорний Ворон», «Троцца», «Характерник») є багатим та невичерпним матеріалом для вивчення у вищій школі не лише специфіки та функціонування власних назв, а й багатьох інших розділів сучасної української мови: «Будова слова. Словотвір» (творення власних назв за допомогою суфіксів *-івці/-инці*, *-івка*, *-ів* тощо); «Орфографія» (написання великої літери у власних назвах, правопис складних власних назв); «Морфологія» (відмінювання власних назв).

Отже, вивчення художньої ономастики в ідіолекті Василя Шкляра (на прикладі історичних романів) дає підстави говорити про неї як про виражальний засіб автора, як про певну розвинену систему, динамізм якої відбиває процес індивідуально-авторського пізнання дійсності. Використання власних назв у художній мові історичних романів становить структурну єдність з ієрархічною підпорядкованістю одиниць, і ця структура залежить від функціонального спрямування цього твору, авторського задуму, ідіостилю, жанру твору.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши ономастикон сучасної української прози (на матеріалі роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон») з огляду на його лексико-стилістичні особливості, можемо зробити такі висновки:

1. Власні назви, або оніми, посідають чільне місце в ономастичному просторі сучасної художньої літератури та виконують не лише стилістичну функцію, а й містять оцінний конотативний компонент, створюють стилістичне забарвлення, є засобом реалізації авторського задуму. Антропоніми як невід'ємний елемент тексту художнього твору давно привертають увагу дослідників. Так, вагомий внесок у дослідження власних назв у художньому мовленні зробили: Л. Белей, Л. Буштян, В. Григор'єв, В. Калінкін, Ю. Карпенко, О. Карпенко, Н. Михайлівська, О. Немировська, А. Поповський та ін. Вчення про літературно-художню онімію значно доповнюють дослідження Т. Гриценко, Г. Лукаш, Т. Крупеньової, Л. Селіверстової, О. Усової. Саме ці учені-ономасти досліджують оніми як багатогранний вимір художньої мови, як поетичний прийом та особливий вияв авторського стилю.

2. Ономастичний простір аналізованого твору Василя Шкляра є виражальним компонентом зображуваних тогочасних подій, що реалізує образну структуру та відтворює авторську манеру мовотворчості письменника. Власні імена роману «Залишенець. Чорний Ворон» красномовно ілюструють його майстерність у вибудові онімної площини, де кожний онім стає важливим засобом художнього письма, постійно узгоджуючись із контекстуальним вживанням і сюжетно-тематичною лінією. Не зловживаючи онімами, письменник використовує їх як могутнє джерело виразності, як спосіб формування нового аспекту, нового забарвлення, нового стилістичного навантаження.

Особливе місце в романі Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» серед усіх мовних засобів, які автор використовує для художнього оформлення твору, займає іменування героїв – антропоніми. Це широко розгалужена система онімів, кожен з яких має свої лексико-семантичні властивості. Усі компоненти антропонімної системи твору, особливо прізвиська (псевдоніми), сконструйовані письменником у результаті творчого підходу в висвітленні реальних подій періоду УПА. Завдяки майстерному використанню власних назв, прізвиськ в аналізованому тексті роману Василь Шкляр досягає блискучої завершеності у змалюванні найтонших нюансів внутрішнього світу героїв, досягає неповторних результатів у характеротворенні персонажів.

3. Звертаючись до ономастичної специфіки твору Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон», насамперед зауважимо, що саме чітке авторське визначення «роман» говорить про наповненість його значною кількістю власних назв. Так, роман – це велика кількість персонажів, що перебувають у русі, взаємодії. Тому зростає потреба їх онімичного розрізнення. Зростає і відсоток прямого, номінативного вжитку власних назв. Саме жанр роману вимагає створення письменником певного антропонімичного простору задля відтворення відповідної епохи як тла зображення подій.

Окресливши функціональне навантаження онімів у художній мові аналізованого твору Василя Шкляра, можемо констатувати поліфункціональність виявлених нами поетонімів. Так, провідною функцією онімів роману «Залишенець. Чорний Ворон» є номінативна, або називна. Вона слугує передусім для того, щоб ідентифікувати об'єкт, який власне позначається тією чи іншою власною назвою.

4. У тексті роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» ми виявили 412 поетонімів. Для кращого уявлення продуктивність вживання Василем Шклярем в історичному романі «Залишенець. Чорний Ворон» різних груп власних назв ми відобразили у діаграмі (Додаток Д). У

результаті нашого дослідження ми виявили значну кількість онімів, одні з яких відіграють провідну роль у сюжетній канві твору, тобто є найбільш уживаними; інші – створюють фон оповіді (топоніми та інші розряди онімів), тому відзначаються меншою активністю вживання.

Найбільшою чисельністю представлена група такого різновиду поетонімів, як антропоніми (197 одиниць, що становить 47,8 % від усіх виявлених нами в аналізованому романі власних назв). З огляду на номінативне та семантичне призначення, їх ми поділили на такі групи: найменування осіб чоловічої статі (119; 60,42 %); псевдоніми (32; 16,2 %); найменування осіб жіночої статі (23; 11,7 %); власні назви відомих людей, істориків, письменників, громадських діячів, літописців, князів тощо (23; 11,7 %).

Меншою кількістю власних назв представлена група топонімів (*Холодний Яр, Чигирин, Лебединський ліс, Ірдинь* та ін.) – 144 одиниці (35 % від усіх виявлених нами в аналізованому романі власних назв). З-поміж них виокремлено ойконіми (82; 56,9 %), адміністратоніми (24; 16,7 %), дримоніми (16; 11,1 %), гідроніми (8; 5,5 %), ороніми (7; 4,9 %), урбаноніми (7; 4,9 %).

Незначною кількістю репрезентується група поетонімів, які є фоновими власними назвами (*Армія УНР, Господь Бог, «Кобзар»* та ін.) – 71 одиниця (17,2 % від усіх виявлених нами в аналізованому романі власних назв). Це теоніми (20; 28,1 %), зооніми (3; 4,2 %), агіоніми (6; 8,5 %), хрематоніми (14; 19,7 %), ергоніми (22; 31 %), хромоніми (6; 8,5 %).

5. Ономастика як складова частина лексикології є обов'язковим аспектом для вивчення на філологічних факультетах. Оскільки твори художньої літератури як українських письменників-класиків, так і сучасних авторів містять велику кількість власних назв, ґрунтовне вивчення особливостей функціонування поетонімів дозволить студентам-філологам удосконалити свої практичні навички з таких розділів мовознавства, як:

лексика, орфографія, морфологія та ін. Не винятком є історичні романи Василя Шкляра (зокрема «Залишенець. Чорний Ворон», «Троща»), в яких автор задля відтворення реальних подій використовує надзвичайно багатий арсенал власних назв: антропоніми, ойконіми, гідроніми, адміністратонімів, теоніми тощо.

Отже, антропоніми, утворюючи центральну частину онімного простору художнього твору, несуть найбільше смислове й емоційне навантаження, не тільки іменують, а й служать вираженням об'єктів оцінки чи апелювання, а також засобами характеристики інших об'єктів. Виявлені нами в аналізованому романі оніми не тільки виконують свою пряму і головну функцію – є назвами людей, об'єктів навколишнього світу, але й переймаються вторинним, додатковим понятійним змістом, стають у мові художнього тексту експресивно-оцінними заміниками апелятивів, збагачуються понятійним значенням. Топонімія історичного роману Василя Шкляра «Залишенець. Чорний Ворон» є надзвичайно багатою та різноманітною; переважно це ойконіми – назви сіл та міст, що пояснюється розвитком висвітлених історичних подій того часу. Група власних назв інших онімічних розрядів, виявлених нами в аналізованому творі, на відміну від ойконімів та топонімів, представлена меншою кількістю найменувань. Здебільшого це теоніми, хрономіми, агіоніми та хрематоніми, які підсилюють тон оповіді та сприяють глибшому розкриттю художнього світу твору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Антонюк Т. Онімна номінація персонажів у романах Р. Іванченко «Зрада, або як стати володарем» та «Отрута для княгині». *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2005. 1(13). С. 141-151.
2. Белей Л. Функціонально-стилістичні можливості української літературно-художньої антропонімії ХІХ-ХХ ст. Ужгород, 1995. 120 с.
3. Белей Л. О. Нова українська літературно-художня антропоніміка: проблеми теорії та історії. Ужгород, 2002. 176 с.
4. Белей Л. О. Літературно-художня антропонімія як джерело розвитку національного іменника українців. *Мовознавство*. 1993. № 3. С. 35-40.
5. Белей Л. Специфіка дейктичних літературно-художніх антропонімів. *Наукові записки. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип. І. С. 5-7
6. Боєва Е. В. Номінаційне поле в контексті художнього простору оповідань Б.Грінченка. *Восточно украинский лингвистический сборник*. Донецьк: Изд-во «Донеччина». 2000. Вып. 6. С. 157-164.
7. Бойко Н. І. Словесний символ як знак буття у творчості Павла Загребельного. *Філологічні студії*. Луцьк. 1999. № 4. С. 88-93.
8. Бондаренко Ю. Феномен історичності в романі Павла Загребельного. *Дивослово*. 2006. № 2. С. 28-34.
9. Бурій В. Василь Шкляр і його роман «Чорний Ворон». *Життєві істини Валерія Бурія: зб. ст. і матеріалів*. Черкаси: Вертикаль, 2012. С. 38-40.
10. Бучко Д. Проблемні питання української ономастичної термінології. *Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2007. Вип.356-359. С. 255-260.
11. Бучко Д. Словник української ономастичної термінології / Д.Бучко, Н.Ткачова. – Харків : Ранок – НТ, 2012. – 256 с.
12. Вегеш А. Літературно-художні антропоніми як образотворчий компонент роману «Ключ» Василя Шкляра. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль : ТНПУ імені Володимира Гнатюка, 2017. Вип. 1(27) 2017. С. 58-62.
13. Виноградов В. В. О теории художественной речи. Москва: Высшая школа, 1971. 237 с.
14. Галас К. Й. Назва як мовна одиниця (на матеріалі української мови). Ужгород, 1985. 46 с.
15. Галич В. М. Антропонімія О.Гончара: природа, еволюція, стилістика: Автореф.дис.... канд. філол. наук. Київ, 1993. 24 с.
16. Герасимчук В. Нечипоренко А. Поетонім як засіб художньої характеристики. *Дивослово*. 1999. № 11. С. 14 – 20.

17. Голікова Н. С. Структурно-ономасіологічна парадигма топонімів – назв вулиць міста Дніпропетровська. *Українська мова серед інших слов'янських: етнологічні та граматичні параметри: [матеріали міжнародної конференції] (5-6 листопада 2009 р.)*. Криворізький державний педагогічний університет. Кривий Ріг: Видавничий дім, 2009. С. 155-161.
18. Гриценко Т. Б. Ономастикон художнього тексту як окрема мікросистема (на матеріалі історичних романів про Хмельниччину). *Науковий вісник*. Ізмаїл. 2002. № 12. С. 105-110.
19. Гриценко Б. Д. Ономастика художнього тексту як об'єкту цілісного аналізу. *Щорічні записки з українського мовознавства*. Одеса : ОДУ, 1999. Вип. 6. С. 92–99.
20. Гриценко Т. Б. Власні назви як засіб стилетворення в українській історичній прозі другої половини ХХ ст. (на матеріалі романів про Б.Хмельницького): Автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 1998. 17 с.
21. Гуляк А. Б., Скоробагатько Н. М., Храпко П. П., Цуркан І. М. Деякі аспекти аналізу літературного твору. Київ: Наук. світ, 2000. 131 с.
22. Гуменний М. Поетика романного жанру: проблемитипологій: [монографія]. Київ: Акцент, 2005. 240 с.
23. Жовта Н. Антропонімія роману Семена Скляренка «Володимир». *Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції 4-5 жовтня 2006 року*. Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2006. С. 99-102.
24. Зеленько А. Семантика власних назв під кутом зору лінгвістичного детермінізму. *Наукові записки. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип. I. С. 22-24.
25. Зубар Л. С. Структура онімної терміносистеми творів українських письменників-фантастів. *Актуальні проблеми філології та перекладознавства: збірник наукових праць*. Вип. 7. Хмельницький: ХмЦНП, 2014. С. 62-68.
26. Калинин В. М. Поэтика онима. Донецк: Юго-Восток, 1999. 408 с.
27. Калінкін В. М., Лінницька Ю. В. Із спостережень над поетикою знімного простору роману Ліни Костенко «Берестечко». *Українська пропріальна лексика*. Київ: Кий, 2000. С. 62-69.
28. Калінкін В. Онімний простір та поетонімосфера: загальне і специфічне в обсязі й змісті. *Наукові записки. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип. I. С. 24-27.
29. Калінкін В. М., Лінницька Ю. В. Поетика онімного простору. Роман Ліни Костенко «Берестечко». *Филологические исследования*. Вып. 2. Донецк: Юго-Восток, 2000. С. 217-230.
30. Карпенко О. Особові імена як концепти та форми їх профілювання. *Наукові записки. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип. I. С. 27-34.

31. Карпенко О. Пряме й образне осмислення онімів у асоціативному експерименті. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТНПУ, 2005. 1(13). С. 68-80.
32. Карпенко О. Ю. Символіка онімів-концептів. *Вісник Черкаського університету. Серія: Філологічні науки*. Черкаси, 2003. Вип. 46. С. 10-16.
33. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (Мовознавство)*. Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2001. Випуск 37. С. 170-172.
34. Карпенко О. Ю. Про літературну ономастику та її функціональне навантаження. *Записки з ономастики: зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко*. Одеса: Астропринт, 2000. Вип. 4. С. 68-74.
35. Карпенко Ю. О., Мельник М. Р. Літературна ономастика Ліни Костенко: Монографія. Одеса: Астропринт, 2004. 216 с.
36. Карпенко Ю. О. Власні назви в художній літературі. *Літературна ономастика: Збірник статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 9-11.
37. Карпенко Ю. Дещо про вивчення власних назв. *Українська мова*. 2010. № 1. С. 39-45.
38. Карпенко Ю. А. Специфика имени собственного в художественной литературе. *Літературна ономастика: Збірник статей*. Одеса: Астропринт, 2008. С. 205-220.
39. Карпенко Ю. О. Прагматична спрямованість власних назв у художньому тексті. Методичні вказівки до спецкурсу. Одеса, 1998. 24 с.
40. Карпенко Ю. О. Питання типології літературної ономастики. *Проблеми контрактивної лінгвістики: Тези міжвуз. наук. конф.* Кіровоград, 1993. С. 102-103.
41. Карпенко Ю. О. Мова топонімів – мова землі: онімізація тексту як художній засіб у романі Ліни Костенко «Берестечко». *Історико-літературний журнал*. Одеса, 2000. № 5. С. 75-80.
42. Карпенко Ю. О. Літературна ономастика: збірник статей. Одеса: Астропринт, 2008. 328 с.
43. Ковалик І. І. Словотвір особових імен в українській мові (здрібніло-пестливі утворення). Територіальні діалекти і власні назви. Київ: Наукова думка, 1965. С. 216-224.
44. Коханська А. О. Функції гідронімів (на матеріалі творів Михайла Стельмаха). *М.П.Стельмах і сучасність: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький національний університет, 25-26 травня 2012 р.* / гол. редактор М. М. Торчинський. Хмельницький: ХмЦНП, 2012. С. 62-67.
45. Кривопишина А. Часопросторові (хронотопні) характеристики сюжетів романів Василя Шкляра «Ключ» та «Елементал». *Вісник Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького. Філологічні науки*. Черкаси, 2007. Вип. 118. С. 74-76.

46. Кричун Л. П. Функції антропонімів у сучасному українському сатиричному романі: Автореферат дис. ...канд. філол. наук. Кіровоград, 1998. 18 с.
47. Крупеньова Т. І. Ономастика драматичних творів Лесі Українки : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Одеса, 2001. 20 с.
48. Крупеньова Т. І. Функціональне навантаження власних назв історичних осіб у художньому тексті (на матеріалі драматургії Лесі Українки). *Записки з ономастики : зб. наук. пр. / відп. ред. Ю. О. Карпенко.* Одеса : Астропринт, 2010. Вип. 13. С. 68–75.
49. Крупеньова Т. І. Функції власних назв у драматичних творах Лесі Українки : монографія. Одеса : Астропринт, 2004. 160 с.
50. Крутивус З. Знак з того світу: «Чорний ворон» («Залишенець») Василя Шкляра – коректна відповідь недругам України. *Березіль.* 2011. № 3/4. С.180-185.
51. Кухаренко В. А. Інтерпретація тексту. Вінниця, 2004. 192 с.
52. Лесюк М. П. Неофіційний антропонімікон УПА. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис.* Івано-Франківськ, 2002. №8. С. 126-139.
53. Лисенко Н. Специфіка художнього слова і його функціональні вияви в українській літературі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі. Матеріали Другої Міжнародної науково-практичної конференції / Упор. М.Федурко, В.Котович, Г. Філь.* Дрогобич: Посвіт, 2011. С. 333-338.
54. Лукаш Г. П. Ономастикон прозових творів Володимира Винниченка автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Дніпропетровський державний університет, Дніпропетровськ, 1997. 17 с.
55. Лукаш Г. П. Структурно-семантична організація онімної лексики художнього твору. *Питання сучасної ономастики. VII Всеукраїнська ономастична конференція. Статті та тези.* Дніпропетровськ, 1997. С. 113-114.
56. Масенко Л. Т. Власні назви у творах Г.Ф.Квітки-Основ'яненка. *Мовознавство.* 1986. №6. С.43-48.
57. Мельник М. Р. Ономастика творів Ліни Костенко: Автореф. дис.... канд. філол. наук. Одеса, 1999. 20 с.
58. Мельник М. Р. Вивчення власних назв в українській художній літературі. *Наша школа.* 1998. №3. С.50-52.
59. Мельник М. Р. Топонімічне поле роману «Маруся Чурай» Ліни Костенко. *Щорічні записки з українського мовознавства.* Одеса: ОДУ, 1998. Вип.5. С.63-71.
60. Мельник Г. І. Міркування про теоретичні засади літературної ономастики URL: <http://karpenko.in.ua/wp-content/uploads/2013/02/Melnik11.pdf>
61. Мойсієнко А.К. Образний світ онімного слова. *Дивослово.* 2006. №4. С. 34-37.

62. Немировская Т. В. Некоторые проблемы литературной ономастики. *Актуальные проблемы русской ономастики : сб. научн. тр.* Киев : УМК ВО, 1988. С. 112-122.
63. Немировська О. Ф., Немировська Т.В. *Літературна ономастика української та російської мов: взаємодія, взаємозв'язки.* К., 1992. 163 с.
64. Немировська О. Ф., Немировська Т.В. Власні імена в творчості М.Коцюбинського: Словник власних імен, словник, допоміжні матеріали. Чернігів, 1991. 268 с.
65. Німчук В. В. Про українську псевдонімію та криптонімію. *Українська мова.* 2002. №2. С. 30-58.
66. Німчук В.В. Українська ономастична термінологія. *Повідомлення Української ономастичної комісії.* Київ: Наукова думка, 1966. Вип.1. С.24-43.
67. Новіцька Л. В. Антропоніми як центральна частина онімного простору поетичних творів Михайла Стельмаха. *М.П.Стельмах і сучасність: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький національний університет, 25-26 травня 2012 р.* / гол.редактор М.М.Торчинський. Хмельницький: ХмЦНП, 2012. С.96-102.
68. Павликівська Н. М. Питання української псевдонімії ХХ ст. : Монографія / Н. М. Павликівська. – Вінниця : «Глобус-Прес», 2009. – 388 с.
69. Панькова Н., Савченко О. Презентація роману Василя Шкляра «Чорний ворон». *Дивослово.* 2011. №6. С. 26-30.
70. Петрова Л. П. Власне ім'я як засіб інтелектуалізації поетичного мовлення (на матеріалі поезій Ліни Костенко): Дис. .. канд. філол. н. Харків, 2003. 210 с.
71. Пономаренко В. Особливості індивідуального стилю роману «Маруся» Василя Шкляра. *Наукові записки Тернопільського Державного педагогічного університету ім. Володимира Гнатюка. Сер. Мовознавство.* 2016. Вип. 1(25). С. 77–83
72. Попович Н.Ф. Літературно-художня антропонімія української драматургії ХІХ-ХХ ст.: Дис...канд.філол.наук: 10.02.01 – укр.мова. Ужгородський національний університет. Ужгород, 2004. 265 с.
73. Селіверстова Л. І. Ономастикон у поетичному ідіолекті Яра Славутича: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Інститут української мови НАН України, відділ стилістики та культури мови, м. Київ, 2003. 15 с.
74. Сколоздра О. Онімно-апелятивна номінація особи у «малій прозі» Івана Франка. *Актуальні проблеми дослідження граматики та лексикології: Матеріали міжнародної науково-теоретичної конференції 4-5 жовтня 2006 року.* Вінниця: ВДПУ імені Михайла Коцюбинського, 2006. С. 93-98.
75. Скорук І. Особливості ономастикону драматичних поем Лесі Українки. *Лінгвістичні студії,* 2014. Вип. 1. С. 186-193.
76. Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей. Київ: Наукова думка, 1966. 333 с.
77. Словник української ономастичної термінології / уклад. Д. Г. Бучко, Н. В. Ткачова. Харків : Ранок-НТ, 2012. 256 с.

78. Смольянінова І. І., Волинкіна О.В. Ономастикон (антропонімія) в творах Бориса Грінченка. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2011/06/640>.
79. Стадніченко О. О. Роман Василя Шкляра «Чорний Ворон»: історична та художня правда. *Вісник Запорізького національного університету*. №2. 2010. С. 307-312.
80. Стишов О. Семантична модифікація власних назв. *Українська мова*. 2005. №2. С.88-97.
81. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. Москва: Наука, 1973. 366 с.
82. Терещенко Л. В. Семантика, структура і стилістичні особливості чоловічого антропонімікону в романі Михайла Стельмаха «Правда і кривда». *М.П.Стельмах і сучасність: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький національний університет, 25-26 травня 2012 р. / гол.редактор М.М.Торчинський. Хмельницький: ХмЦНП, 2012. С. 153-160.*
83. Ткач М. Полум'яна дума Холодного Яру. Роздуми над романом В. Шкляра «Чорний ворон». *Літературна Україна*. 2010. 14 січ. (№2). С.1-3.
84. Торчинський М. М. Структура онімного простору української мови: Монографія. Хмельницький: Авіс, 2008. 548 с.
85. Торчинський М. М. Українська ономастика: навчальний посібник. Київ: Міленіум, 2010. 238 с.
86. Торчинський М. М. Символізація бібліонімів (на матеріалі власних назв прозових творів Михайла Стельмаха). *М.П.Стельмах і сучасність: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Хмельницький національний університет, 25-26 травня 2012 р. / гол.редактор М.М.Торчинський. Хмельницький: ХмЦНП, 2012. С.170-179.*
87. Торчинський М. М. Поетоніміка України : історія становлення і перспективи розвитку (на матеріалі дисертаційних досліджень). *Записки з українського мовознавства / Відп.ред. О. І. Бондар. Одеса : Астропринт. 2006. Випуск 16. С. 332-340.*
88. Трійняк І. І. Словник українських імен / [відп. ред. І. М. Железняк]. Київ : Довіра, 2005. 509 с.
89. Українська мова. Енциклопедія / М. В. Русанівський. О. О. Тараненко. М. П. Зяблюк та ін. Київ: Українська енциклопедія ім. М. Бажана, 2000. 752 с.
90. Усова О. О. Ономастикон художніх творів Миколи Хвильового: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2006. 18 с.
91. Фаріон І. Проблема онтологічної природи антропоніма. *Наукові записки. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип.І. С. 52-55.
92. Фоякова О. И. Имя собственное в художественном тексте: Уч.пособие. Ленинград: Печатно-множительная лаборатория ЛГУ, 1990. 104 с.
93. Хлисту́н І. В. Власна назва в українській поезії II пол. ХХ ст. (семантико-функціональний аспект): автореф. дис. ... канд. філол. наук :

10.02.01. Київський державний лінгвістичний університет, кафедра загального і українського мовознавства м. Київ, 2006. 27 с.

94. Хлистун І. В. Топоніми в художньому тексті (на матеріалі української поезії II пол. XX ст.). *Урок української*. 2003. № 10. С. 23-25.

95. Хлистун І. В. Власна назва як компонент об'єкта порівняння у поетичній мові (на матеріалі української поезії II пол. XX ст.). *Мовні і концептуальні картини світу: Зб.наук. праць*. Вип. 14. Книга 2. Київ: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. С. 226-229.

96. Худаш М. Л. З історії української антропонімії. Київ : Наук. думка, 1977. 236 с.

97. Черновалюк І. В. Функціонально-семантичний аналіз власних імен в художньому тексті: автореферат дис. ...канд. філол. наук. Одеса, 1995. 17 с.

98. Черторизька Т. К. Літературні антропоніми в творах Т.Г.Шевченка. *Мовознавство*. 1989. №2. С.30-35.

99. Чучка П. Проблеми етимологічної інтерпретації прізвищ українців. *Наукові записки. Серія: Мовознавство*. Тернопіль: ТДПУ, 2003. Вип.І. С. 55-61.

100. Чучка П. П. До проблеми іншомовних елементів в українській антропонімії. *Питання ономастики Південної України*. Київ: Наукова думка, 1974. С.141-149.

101. Шестопалова Л. Д. Специфіка антропонімів у химерній прозі (на матеріалі творчості В. Г. Дрозда): автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.01 Одеса, 2006. 19 с.

102. Шкіринець Г. До питання становлення термінів літературної ономастики. *Українська термінологія і сучасність*. Київ, 1997. С. 117-119.

103. Шкляр В. Залишенець. Чорний ворон: роман. Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 432 с.

104. Шкляр В. Троща : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2018. 416 с.